

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Lea Rudolf

doc.dr.Srna Mandič

**STANOVANJE IN SOCIALNA IZKLJUČENOST-
NA RAVNI SOSESKE**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2004

KAZALO

1. UVOD	4
2. TEORETIČNA IZHODIŠČA	7
2.1. STANOVANJE	7
2.1.1. Primerno stanovanje	11
2.1.2. Stanovanjska politika	13
2.1.3. Stanovanjska soseska	15
2.2. SOCIALNA IZKLJUČENOST	22
2.2.1. Dimenzije socialne izključenosti	23
2.2.2. Vzroki socialne izključenosti	24
2.2.3. Razlike med socialno izključenostjo in revščino	25
2.2.4. Merjenje socialne izključenosti	27
3. SOCIALNA IZKLJUČENOST NA RAVNI SOSESKE	32
3.1. PROCESI SOCIALNEGA IZKLJUČEVANJE V SOSESKAH	34
3.2. IZKUŠNJE SOCIALNE IZKLJUČENOSTI NA RAVNI SOSESKE	37
3.2.1. Ovire socialno izključenih sosesk v Angliji	37
3.2.2. Proces slumifikacije na Danskem	41
4. PREMAGOVANJE SOCIALNE IZKLJUČENOSTI V SOSESKAH	43
4.1. UKREPI POLITIK ZA PREMAGOVANJE SOCIALNE IZKLJUČENOSTI V SOSESKAH	43

4.2. PRIMERI REŠEVANJA SOCIALNE IZKLJUČENOSTI.....	46
4.2.1. Politike v boju proti socialni izključenosti v Nemčiji.....	46
4.2.2. Mobilizacija občinskih in državnih virov na Portugalskem.....	48
4.2.3. Premagovanje socialne izključenosti v Veliki Britaniji.....	49
4.2.4. Krepitev socialne integracije na Švedskem.....	51
 5. SKLEP.....	 54
 6. VIRI.....	 59

1. UVOD

Socialna izključenost je družbeni pojav, ki je značilen predvsem za moderne ter postmoderne družbe. Predstavlja velik družbeni problem, saj socialno izključenim onemogoča zadovoljevanje nekaterih societalnih potreb. Ker pa je socialna izključenost novejši fenomen, je reševanje tega problema precej težka naloga. Socialne izključenosti popolnoma ni mogoče odpraviti, lahko pa država z ustrezno socialno politiko zmanjšuje njeno stopnjo. Vprašanja, ki se ob tem pojavijo so, kaj sploh je socialna izključenost in zakaj do nje pride, kdo so tisti, ki so socialno izključeni ter s kakšnimi problemi se srečujejo. Socialna izključenost zadeva tudi stanovanje in stanovanjsko sosesko, saj se socialno izključeni najpogosteje naseljujejo v podstandardnih stanovanjih in v segregiranih soseskah. Prav kopičenje socialne izključenosti v problematičnih soseskah in njihova izolacija pomenita za tam živečega posameznika in socialne skupine izključenost iz določenih socialnih razmerij in posledično nizko kakovost življenja. Za družbo to predstavlja visoko stopnjo tveganja ter zmanjšuje njen napredek in razvoj. Tako stanovanjski problemi niso zgolj individualni, temveč tudi družbeni, kar jasno narekujejo mednarodno sprejeta politična dokumenta Istanbulska deklaracija in Agenda Habitat. Njuna načela in vodila obravnavajo pravico do stanovanja kot temeljno človekovo pravico, kjer je vsa pozornost usmerjena prav k ranljivim družbenim skupinam in stanovanjskim soseskam. Njuni cilji so zagotoviti vsem dostop do primerne stanovanja, trajnostni razvoj človekovih naselij in njihova integracija ter krepitev institucionalnega razvoja. Za uspešno uresničevanje zastavljenih načrtov in programov obeh dokumentov pa je pomembno aktivno sodelovanje javnih, zasebnih in nevladnih partnerjev, ki so relevantni na teh področjih.

V nalogi me najbolj zanima vprašanje, kako se socialna izključenost kaže v sferi stanovanja, natančneje na ravni soseske. Zato je glavni cilj naloge analiza procesov in izkušenj socialne izključenosti v stanovanjski sferi na nivoju soseske ter predstavitev ukrepov za premagovanje socialne izključenosti na tem področju. Pojem stanovanja zajema vrsto funkcij in lastnosti, ki so za uporabnika stanovanj izjemnega pomena in vplivajo na njegovo kakovost življenja. Stanovanje je prav tako temeljna človekova pravica, ki je tesno povezana s pravico dostopnosti do storitev, ustrezne infrastrukture in lokacije *soseske*, v kateri posameznik živi. Prav slednja je temeljni element moje analize socialne izključenosti, saj je soseska tisti

socialni prostor, kjer se na področju stanovanja izrazito manifestirajo revščina, deprivacija in socialna izključenost. Cilj naloge je tako tudi predstavitev ukrepov države, ki s stanovanjsko politiko posega v družbeno življenje na ravni soseske in preprečuje kopičenje ter segregacijo ranljivih skupin v problematične soseske. Prikaz možnih rešitev preprečevanja socialne izključenosti segregiranih sosesk je končni cilj moje diplomske naloge, saj je iskanje rešitev družbenih problemov temelj uporabne sociologije. Menim, da ima področje stanovanjske politike vse večjo vlogo pri zagotavljanju socialne vključenosti v sodobnih družbah. Moja teza je, da lahko stanovanjska politika v sodobnih družbah, s pomočjo programov na ravni soseske, veliko doprinese v boju proti socialni izključenosti. Oblikuje in izvaja namreč ukrepe in prenove, ki so značilne za države blaginje ter tako povečuje socialno integracijo segregiranih sosesk. Pri analizi bom uporabila sekundarno analizo kvantitativnih podatkov in informacij, obdelanih v drugih virih.

Naloga je razdeljena na tri dele. V prvem bom predstavila teoretična izhodišča in koncepte, ki se nanašajo na pojma stanovanje in socialna izključenost. Pojem stanovanja bom najprej opredelila skozi koncept primerne stanovanja. Nato bom predstavila pomen stanovanjske soseske v vsakdanjem življenju ljudi in njeno vlogo pri zagotavljanju temeljnih človekovih potreb. Sledila bo predstavitev vloge stanovanjske politike pri zmanjševanju ter preprečevanju socialne izključenosti v določenih soseskah. V nadaljevanju bom predstavila različne definicije in opredelitve socialne izključenosti, nato temeljne dimenzije in njene vzroke ter pomembne razlike med socialno izključenostjo in revščino. Nazadnje bom podala še indikatorje in podatke, ki se nanašajo na merjenje socialne izključenosti v Sloveniji.

Drugi del naloge se nanaša na analizo povezanosti socialne izključenosti s stanovanjem oziroma s stanovanjsko sosesko. Prikazala bom, kako kvaliteta stanovanja in soseske vpliva na socialno izključenost posameznika in socialnih skupin iz določenih socialnih razmerij. Prav tako bom predstavila, kako se socialna izključenost manifestira v specifičnih urbanih soseskah v Evropski Uniji. Analiza je razdeljena na dva sklopa: prvi se nanaša na opis procesov socialne izključenosti na ravni soseske, drugi pa na predstavitev izkušenj socialne izključenosti v nekaterih soseskah.

Zadnji del zadeva ukrepe stanovanjskih politik za reševanje problemov socialne izključenosti stanovanjskih sosesk. V tem delu bom prikazala, kako in s katerimi prijemi stanovanjska politika omogoča boljše vključevanje ogroženih skupin v družbeno življenje in tako

preprečuje njihovo kopičenje oziroma segregacijo v problematične soseske. Prav tako bom predstavila nekatere primere reševanja socialne izključenosti v soseskah. Svoje diplomsko delo bom vsebinsko sklenila s predstavitvijo nove stanovanjske politike za premagovanje socialne izključenosti v Sloveniji.

2. TEORETIČNA IZHODIŠČA

2.1. STANOVANJE

Stanovanje sodi med najkompleksnejše dobrine in zato ga je težko definirati. Opišemo ga lahko skozi številne lastnosti, ki so bolj ali manj težje merljive. Pojem zajema tako fizične lastnosti stanovanja ter tiste značilnosti, ki se nanašajo na trajnost in varnost njegove uporabe, kakor tiste, ki oblikujejo intimnost doma, premoženjska tveganja in nenazadnje uglednost njegove lokacije oziroma soseske. Stanovanje je temeljna eksistenčna nuja, saj v prvi vrsti predstavlja zaščito pred vremenskimi in drugimi nepravilnostmi, hkrati pa v njem potekajo osnovni procesi in aktivnosti, ki so potrebni za obstoj in reprodukcijo ljudi. Nenazadnje je stanovanje tudi izraz uporabnikove osebne identitete in socialnega položaja.

Večpomenskost stanovanja priča o tem, da je stanovanje specifična dobrina in se razlikuje od drugih človekovih potreb, kot so potrebe po hrani, obleki in podobno. Stanovanje je nujna in nenadomestljiva dobrina, zato so vsi ljudje prisiljeni sodelovati v potrošnji stanovanjskih storitev. Je trajna ali vsaj dolgoročna dobrina, ki lahko vrsto let služi mnogim generacijam. Prav tako je zelo draga dobrina in stroški njene pridobitve zajemajo velik del gospodinjanskega proračuna za daljše časovno obdobje. Iz tega razloga sta precej razširjena tako najemništvo, ki omogoča odplačevanje stanovanjskih stroškov čez celo življenjsko dobo stanovanja, kakor tudi uporaba posojila za nakup stanovanja.

Stanovanje ima po mnenju Harsmana in Quigleya (v Mandič, 1995) nekaj lastnosti, značilnih za javne dobrine. To pomeni, da stanovanje poleg lastnosti, ki jih uživa zgolj lastnik stanovanja zajema tudi druge lastnosti, ki zadevajo celotno populacijo. Stanovanje je namreč s svojim fizičnim izgledom, arhitekturo in infrastrukturo del urbanega prostora in vpliva na življenje ljudi v soseski. Prav tako je stanovanje omejena dobrina, saj je dostop do stanovanja omejen z mnogimi prostorskimi in družbenimi omejitvami. Prostorske omejitve se nanašajo na premagovanje časovno - stroškovne distance, družbene pa na družbeno moč in dohodek.

Stanovanje je s svojimi lastnostmi tesno povezano s konceptom kakovosti življenja, saj s svojimi številnimi funkcijami zadovoljuje mnoge človekove potrebe. Uspešnost

zadovoljevanja le teh pa vpliva na raven kakovosti življenja. Ta koncept je povezan še s konceptom »upravljanja virov«, ki pa se nanaša na tiste lastnosti stanovanja, ki so pomembne z vidika nadzora nad uporabo stanovanja. Prvi koncept lahko na ravni stanovanja opišemo skozi pojem stanovanjski standard, slednjega pa skozi stanovanjski status. Oba pristopa analiziranja različnih lastnosti stanovanja vplivata na preučevanje in krmiljenje socialnega razvoja nasploh, saj omogočata socialno načrtovanje, ki izboljšuje kakovost življenja.

Iz podobnega razloga nekatere od teh lastnosti stanovanja uravnavajo stanovanjske politike in mednarodni programi. Določajo tisti »minimalni stanovanjski standard«, ki ustreza minimalno sprejemljivim bivalnim razmeram in konceptu »primerne stanovanja«. Le ta se nanaša na zaščito človekovih ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic v zvezi s stanovanjem. Instrument zagotavljanja primerne stanovanja in s tem primernih življenjskih razmer pa je kot del socialne politike postala *stanovanjska politika*. V sodobnih družbah so stanovanjske politike usmerjene k ogroženim skupinam in reševanju posebnih problemov tistih, ki si dostop do primerne stanovanja sami ne morejo zagotoviti. Kljub temu je cilj stanovanjske politike zagotoviti *vsem* cenovno dosegljivo primerno stanovanje z ukrepi, ki povečajo kupno moč gospodinjstva in znižajo cene stanovanj.

Stanovanjski standard se uporablja za opisovanje stanovanjskih razmer, ki se nanašajo na stanovanjske pogoje, stanovanjsko raven in kakovost stanovanja. Zajema fizične značilnosti stanovanja kot so velikost, število sob, opremljenost z infrastrukturo, kvaliteta gradbenih materialov in podobno. Nanaša se predvsem na regulacijo in nadzor standarda pri gradnji stanovanj ter na zagotavljanje primerne stanovanja. Ko govorimo o stanovanjskem standardu najprej pomislimo na neko zaželeno kakovost stanovanja. Dobimo normativno stanje, opredeljeno kot nek minimum oziroma optimum, ki je zakonsko določen. To je osnova za stanovanjsko politiko v smislu zagotavljanja minimalno sprejemljivih bivalnih, stanovanjskih razmer. Je torej merilo ustreznosti ter podlaga za izbiro ciljev stanovanjske politike in ciljnih skupin, katerim le ta selektivno pomaga s pomočjo subvencij, posojil in podobno. Stanovanjski standard zajema vrsto tehničnih zahtev glede primernosti stanovanja, kot so trdnost in trajnost gradbene strukture, požarna varnost, higiensko - sanitarni prostori, ekološki in lokacijski pogoji, ekonomičnost, velikost prostorov in opremljenost stanovanja. Vse to je zajeto v splošnih gradbenih predpisih in tista stanovanja, ki ne dosegajo minimalnih zahtev oziroma normativnih standardov, so zakonsko neustrezna ali nelegalna (npr. »črne gradnje«).

Stanovanjski standard lahko najlažje opišemo s pomočjo *kazalcev stanovanjskih razmer*:

- velikost stanovanja oziroma stanovanjska površina (merjenje se nanaša tako na povprečno površino na stanovanje, kot na povprečno površino na osebo)
- osnovna stanovanjska oprema: kuhinja, kopalnica ali tuš, stranišče, vodovod, ogrevanje, elektrika in kanalizacija (glej Mandič, 1996).

S pomočjo teh kazalcev tako dobimo štiri stopnje primernosti stanovanja: nesprejemljivo, sprejemljivo, standardno in nadstandardno stanovanje.

Ti kazalci imajo trojno funkcijo (glej Mandič, 1996:65):

1. so priporočilo nacionalni stanovanjski politiki,
2. so primerjava z drugimi državami in vrednotenje z mednarodnega primerjalnega vidika,
3. omogočajo analize za potrebe oblikovanja politik.

Podatki, ki jih dobimo pri raziskavah in statističnih merjenjih, zlasti pri popisu prebivalstva in stanovanj, kjer so vodilo prav ti kazalci, jasno govorijo o razvoju stanovanjskih razmer. Omogočajo nam analizo in iskanje vzrokov za pomanjkljivosti ter oblikovanje ukrepov za izboljšanje stanovanjskih razmer za normalno življenje družin. Hkrati so osnovni vir informacij za državo pri oblikovanju stanovanjskih politik.

Upravljanje stanovanja, kot osnovno za upravljanje svojega življenja, pa je mnogo kompleksnejše kot upravljanje z drugimi dobrinami. To je namreč tesno povezano s vprašanjem lastnine, kjer zasebna lastnina omogoča prosto razpolaganje z neko dobrino. V primeru stanovanja se njegova uporaba nanaša na pravico do posesti stanovanja v katerem posameznik oziroma gospodinjstvo prebiva. Pravica do posesti oziroma uporabe stanovanja ima zgolj dva pravna temelja: lastninsko pravico ter najemno pogodbo. V prvem primeru gre za lastno stanovanje, kjer ima gospodinjstvo lastniški status, v drugem primeru gre za najemno stanovanje in ima gospodinjstvo najemni status. Iz tega izhaja izraz »*stanovanjski status*« (housing tenure) in se uporablja predvsem za opis ugodnosti in bremen ter pravic in dolžnosti, ki jih lastništvo in najemništvo prinašata gospodinjstvu. Seveda so te vsebine pravno urejene in tako obstajajo pravne in ekonomske norme, ki uravnavajo oba statusa. Pomembno je tako iskanje razlik med obema statusoma kot iskanje implikacij, ki jih oba prinašata gospodinjstvu. Razlikujeta se po stabilnosti, varnosti, stopnji mobilnosti, kakovosti vzdrževanja, zadovoljstvu stanovalcev, v ceni itd. Obstajajo pa tudi drugi načini razlikovanja

obeh statusov. Med njimi sta razlikovanje glede koristi za uporabnika in razlikovanje v smislu ekonomske logike vlaganja v stanovanje. Kemeny (1981) razliko med najemnim in lastniškim stanovanjem ne vidi v višini stroškov, temveč v njegovi porazdelitvi. Najemniki stanovanj odplačujejo ves čas približno enak strošek, saj je najemnina enakomerno porazdeljena čez celo življenjsko dobo. To je zelo ugodno za ljudi z nizkimi dohodki, saj je strošek najemnine zgolj 15% dohodka, medtem ko je strošek za nakup stanovanja sprva kar 39% dohodka gospodinjstva. Vendar pa se lastniku stanovanja ta strošek po 25. letih, ko je posojilo za nakup stanovanja v večini primerov odplačano, zmanjša kar na 6%. Najemniku stanovanja se strošek ne spremeni. To pomeni, da je odplačevanje nakupa stanovanja skoncentrirano v zgodnjem družinskem ciklu gospodinjstva in je v večjem delu plačano vnaprej. Seveda za razliko od najemnine nakup lastnega stanovanja tako predstavlja naložbo, visoko stopnjo varnosti in samostojnosti in je kot tako nesporno večvredno. Kljub temu je najemno stanovanje nujno potrebno ne le za revne, temveč predstavlja tudi pomembno vlogo pri zagotavljanju stanovanjske oskrbe različnih družbenih skupin, ne glede na njihov socialni položaj in dohodek.

Poleg omenjenih ekonomskih razlik obstajajo še razlike glede koristi obeh statusov za uporabnike stanovanja. Tako lastništvo kot najemništvo ima določene prednosti in slabosti, kar opisuje Saunders (1990). Avtor zagovarja tezo o prednosti lastništva pred najemništvom v dveh točkah. Lastništvo je po njegovem mnenju sredstvo akumulacije premoženja, hkrati pa zagotavlja »ontološko varnost«. Akumulacijo premoženja si lahko lastnik stanovanja, za razliko od najemnika, zagotavlja s prodajanjem ali oddajanjem stanovanja po nižji ceni od nakupne in si s tem ustvarja dobiček. Ontološko varnost pa si zagotavlja zato, ker lastništvo vsebuje pravico nadzora, uporabe in razpolaganje z nepremičnino. Tako omogoča lastništvo stanovanja po mnenju Beyerja (v Mandič, 1999) občutek samostojnosti in varnosti ter je izraz osebne identitete. Zaradi teh prednosti in ugodnosti naj bi bilo lastništvo večvredno kot najemništvo in zato med ljudmi bolj zaželeno. Kljub temu, da lastno stanovanje daje posamezniku ugodnosti kot so varnost in stabilnost, varnost na stara leta, višji status v skupnosti, priložnost materializacije lastnih predstav o domu, razne pritikline (vrt), možnost zapuščine dedičem, premoženje in naložbo, nudi tudi najemništvo mnoge druge ugodnosti. Omogoča boljšo izrabo poklicnih priložnosti, boljši pogajalski položaj do delodajalca, večjo stanovanjsko mobilnost, možnost zadostitve spremenjenim stanovanjskim potrebam zaradi sprememb v družini ter odsotnost tveganja izgube prihrankov zaradi znižanja tržne vrednosti stanovanja.

Po mnenju raznih družboslovcev lastništvo v primerjavi z najemništvom tako naj ne bi bilo večvredno, niti značilno zgolj za bogatejše sloje in za industrijsko razvite dežele, ki imajo visok življenjski standard. Kljub temu je med lastniki več premožnejših kot pa med najemniki, kjer je več revnih gospodinjstev. To pomeni, da ne moremo povzdigovati enega stanovanjskega statusa nad drugim, saj imata vsak svoje prednosti in pomanjkljivosti. Nenazadnje sta specifično ustrezna za različne posameznike v spremenljivih okoliščinah časa in obdobja. Vse to kaže na kompleksnost implikacij stanovanjskega statusa na kakovost življenja, saj je, kot smo že omenili, stanovanje izjemno kompleksna dobrina. Hkrati so lastnosti stanovanjskih statusov zelo odvisne od družbenih okoliščin, zato obstajajo med njimi velike kulturne in mednarodne razlike.

2.1.1. Primerno stanovanje

Glede na vse omenjene standarde, normative, minimume in kazalce stanovanjskih razmer, povezanih s stanovanjskim standardom, lahko oblikujemo koncept »*primerne*ga stanovanja«. Ta koncept se je v zadnjih desetletjih izrazilo spremenil in postal mnogo bolj kompleksen. Ne pomeni zgolj minimalen stanovanjski standard, čeprav je to osnova zanj, ampak kompleksno varstvo človekovih ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic v zvezi s stanovanjem (Mandič, 1996). Stanovanje ni zgolj temeljna človekova potreba, temveč tudi temeljna človekova pravica, ki kot pravica do življenjske ravni zagotavlja zdravje in blagostanje. »Primerno, cenovno dosegljivo in dostopno stanovanje je splošno priznано kot temeljna sestavina življenja v miru, dostojanstvu in varnosti, kot treh temeljnih človekovih pravic« (Mandič, 1999:28). To sicer ne pomeni, da morajo države vsakemu posamezniku na njegovo zahtevo ponuditi primerno stanovanje, pač pa morajo pri oblikovanju stanovanjske politike uporabiti maksimum razpoložljivih virov za »večje uresničevanje« pravice do stanovanja.

Prvi poskusi opisa primerne stanovanja se pojavijo v petdesetih letih v OZN in se nanašajo na minimalno sprejemljive bivalne razmere (stanovanje kot zavetišče). Kasneje se v bolj razvitih deželah določi primerna velikost in sodobna opremljenost s pritiklinami, še kasneje pa mnogi drugi elementi.

Definicija »primernega stanovanja« iz leta 1991 vsebuje naslednje zahteve (Komite za ekonomske, socialne in kulturne pravice pri OZN):

- pravna varnost stanovanjskega statusa (pred prisilno in arbitrarno izselitvijo),
- dostopnost komunalnih storitev in infrastrukture, cenovna dosegljivost stanovanja (znesek kot strošek, ki ne ovira zadovoljevanje drugih osnovnih potreb),
- primernost za bivanje,
- dostopnost (dosegljivost tistim, ki so do stanovanja upravičeni),
- primernost lokacije,
- kulturna primernost (stanovanje kot izraz kulturne identitete in raznolikosti).

(glej Mandič, 1996:62)

Iz teh zahtev in definicije dobimo temelj za oblikovanje nacionalnih stanovanjskih politik, ki lahko bistveno pripomorejo k izboljševanju kakovosti življenja. Prav stanovanjski standard oziroma kvaliteta stanovanja neposredno vpliva na kakovost življenja ljudi. Zato je nujno potrebno zakonsko uravnavanje nacionalne stanovanjske politike v zvezi z lastnostmi stanovanj in oblikovanje sestavin tako imenovanega »primernega stanovanja«.

Kakovost življenja je opredeljena v odnosu do virov, ki so potrebni za zadovoljevanje tako imenovanih »bazičnih potreb«. Te osnovne človekove potrebe (kot so prehrana, zdravje, stanovanje, izobraževanje, zaposlitev, oddih, varnost in politična participacija), ki so zadovoljive z materialnimi viri, vplivajo na posameznikovo življenjsko raven. Po Allardtovi obstajajo tri skupine t.i. bazičnih potreb, ki jih opišemo z besedami *imeti*, *biti*, *ljubiti*. Pomembno je razumevanje povezanosti določenih lastnosti stanovanja s temi skupinami potreb. »V prvo skupino pod krovnim nazivom »imeti« sodijo tiste potrebe, ki jih je možno zadovoljiti z materialnimi in neosebnimi viri in jih lahko označimo tudi kot »življenjska raven« (Mandič, 1996:60). Zato sodijo sem tiste fizične značilnosti stanovanja, ki določajo stanovanjski standard oziroma kakovost stanovanja kot materialni vir.

V drugo skupino sodijo potrebe iz sklopa »ljubiti« in jih človek zadovoljuje z drugimi ljudmi. Stanovanje je v tem primeru le dejavnik, ki omogoča ali zavira družbene stike, partnerske odnose, oblikovanje samostojnega gospodinjstva in družine, vključitev v druge družbene skupine in podobno. Gre za ljubezen, solidarnost ter pripadnost družbenim tvorbam. Stanovanje torej predstavlja za posameznika tudi societalni vir.

Zadnja skupina zadeva »biti« in zajema osebne človekove potrebe, med katerimi sta najpomembnejši samouresničevanje in osebna identiteta. Stanovanje s svojim videzom, lokacijo in cenovnim razredom odraža posameznikov družbeni ugled in je lahko zunanji izraz tega, kar je posameznik »dosegel v življenju«. Tukaj stanovanje z vsemi svojimi lastnostmi opravlja simbolno funkcijo.

Ta trihotomija potreb pokaže, da stanovanjski standard, ki ga predstavljajo lastnosti stanovanja, pomembno vpliva na kakovost življenja. Ne predstavljajo stanovanja zgolj kot materialni vir, ampak tudi kot možnost, da posameznik odloča o danih virih in njihovi uporabi ter nadzira in zavestno upravlja svoje življenje.

2.1.2. Stanovanjska politika

Stanovanjska politika je tako kot katerakoli druga politika racionalno delovanje, ki deluje po principu sredstvo – cilj - učinek. Zadeva tako primernost sredstev za doseg izbranega cilja, kot izbor samih ciljev delovanja in njihovo presojo z vrednotnega vidika. Poleg tega je pomembno tehtanje med vložki in koristmi ter zbiranje vseh potrebnih informacij za izbiro najustrežnejših ukrepov. »Informacije so nujen pogoj za spreminjanje, opazovanje (monitoring), vrednotenje (evalvacijo), in morebitno redefiniranje ciljev in inštrumentov politike« (Mandič, 1996:22). Ker ima stanovanje poleg vseh drugih lastnosti tudi nekaj lastnosti javne dobrine, je potreben javen diskurz oziroma javna izbira konkretnih politik in njihovih ciljev.

Stanovanjska politika se nujno prepleta še z drugimi politikami. Sodeluje z urbano, socialno ter ekonomsko politiko in je proizvod njihovega so - učinkovanja in vzajemnega vplivanja. Te politike skupaj vplivajo na sistem stanovanjske oskrbe (housing provision), njihov cilj pa je doseči »cenovno dosegljivo in primerno stanovanje« za vse. Tako urbana politika s svojimi ukrepi omogoča lažjo in cenejšo oskrbo gradbenih zemljišč. Ekonomska ali gospodarska politika skrbi za nižanje cene stanovanja. Socialna politika vpliva na učinkovito porazdelitev državnega denarja za nakup stanovanja tistemu segmentu prebivalstva, ki se sooča s problemi revščine in s pomanjkanjem minimalnih virov. Stanovanjska politika torej predstavlja koherentno celoto, svojevrstno novo kvaliteto delovanja, ki je ciljno določena, selektivna in

lokalizirana. Kljub temu pa je to zgolj potencial in njeni učinki so zelo odvisni od družbenih okoliščin.

Kot smo že omenili, je za stanovanjsko politiko ključen odnos med vnaprej postavljenimi cilji, instrumenti ter dejanskimi učinki. Kljub temu, da je ta odnos neizbežno družbeno determiniran in so zato posamezne nacionalne stanovanjske politike in njihovi strukturni elementi zelo različni, obstajajo neke splošne osnove ciljev, sredstev oziroma instrumentov in učinkov stanovanjskih politik na nadnacionalni ravni. To omogoča primerjalne analize. Enega izmed naborov instrumentov stanovanjskih politik in njihovih sociološko pomembnih učinkov sta uporabila Anderson in Munk (v Mandič, 1996:28) v primerjalni analizi nemške in danske stanovanjske politike. Omenjena raziskava vsebuje številne elemente. Med njimi so cilji stanovanjskih politik, ki lahko dajejo prednost razvoju posameznih tipov stanovanjske oskrbe ali pa tega izrecno ne izražajo. Raziskava vsebuje tudi instrumente stanovanjskih politik, med katere prištevamo tip organizacije socialnega stanovanja, neposredne subvencije za pridobivanje novih stanovanj, posredne davčne olajšave, stanovanjske dodatke uporabnikom stanovanj, subvencije za posodobitev stanovanj in mestno prenovo ter nadzor nad najemninami. Preučuje tudi učinke stanovanjskih politik, med katere sodi splošno funkcioniranje stanovanjskega trga (razpoložljivost in cenovna dosegljivost stanovanj, velikost in kakovost stanovanjskega sklada), primernost najemnin (npr.: ali do razlik v najemninah prihaja predvsem zaradi različne kakovosti stanovanj ali pa zaradi posebnih okoliščin), vpliv na naložbe v najemna stanovanja (ali zaradi nadzora nad najemninami naložbe usihajo), stanovanjsko mobilnost, vlogo socialnega stanovanja v smislu univerzalne/selektivne socialne dostopnosti ter udeležbo in vpliv najemnikov pri upravljanju najemnih stanovanj. Pomembno je poudariti, da se na konkretni ravni mnogokrat kažejo neskladja in napetosti med sestavnimi deli te instrumentalno pojmovne stanovanjske politike, kot je to mogoče zaslediti med cilji in instrumenti in da obstajajo tudi meje tega pristopa, ki vplivajo na oblikovanje politike in njenih strukturnih elementov.

Glede na te sestavine in strukture stanovanjske politike lahko oblikujemo njene ukrepe in programe. Le ti so lahko regulativni, med te sodijo zakoni, predpisi in uredbe, lahko pa so alokativni, mednje uvrščamo zemljišča, informacije, denar in olajšave. Izvedljivi so v različnih fazah cikla stanovanjske oskrbe, od zidave do uporabe. Namenjeni so sistemu socialne varnosti, gospodarstvu ter urbanemu sistemu. Ključna naloga stanovanjske politike je doseči primerno in cenovno dosegljivo stanovanje vsem ljudem, zaznavanje stanovanjske

vrzeli, ki pomeni razliko med znosno ceno stanovanja in ceno, primerno stanovanju na trgu ter institucionalno premoščanje le te. Slednje stanovanjska politika dosega z omejevanjem najemnin v zasebnem sektorju, z ustvarjanjem javno - socialnih stanovanj s pomočjo naložb, subvencij in posojil ter s povečevanjem kupne moči gospodinjstev, ki jo stanovanjska politika vrši s podporo v denarju ali naravi.

Prav ti vidiki stanovanjske politike so kot del širše socialne politike relevantni za razumevanje vsebinskega koncepta diplomske naloge. Osebnost me namreč zanima vpliv stanovanjske politike na zmanjševanje socialne izključenosti. Pritegnilo me je preučevanje tistih ukrepov stanovanjske politike, ki povečujejo socialno integracijo segregiranih sosesk. Stanovanjska politika v modernih družbah namreč temelji na državi blaginje (welfare state) in pri zagotavljanju primerne stanovanja zahteva sodelovanje vseh organizacij, ki omogočajo pomoč ranljivim družbenim skupinam in tistim, ki so iz kakršnegakoli razloga izključeni iz družbe (glej Means, 1994:204). Ta pomoč mora biti po mnenju Meansa (1994) usmerjena v razvoj nerazvitih regij in sosesk ter v pripravo in izvajanje posebnih ukrepov za pomoč določenim ranljivim družbenim skupin. Ta prizadevanja omogočajo premagovanje socialne izključenosti ter integracijo družbenih skupin in sosesk v družbo.

2.1.3. Stanovanjska soseska

Obstajajo različni izrazi, komplementarni pojmu soseska. Mamford (v Madanipour, 1998) govori o sosedskih enotah, Lynch (v Madanipour, 1998) o distriktih, Katz (v Madanipour, 1998) pa o urbanih vaseh in o novih mestnih soseskah. Za vse pa je značilna enaka definicija, ki govori o tem, da je soseska tako fizična entiteta kot tudi kohezivna socialna enota (Madanipour, 1998). To izhaja iz tega, da ima stanovanje dve dimenziji (glej Kemeny, 1992) in sicer fizično ali prostorsko ter socialno dimenzijo. Prva se nanaša na fizični prostor stanovanja oziroma na prebivališče, slednja pa na ljudi, ki živijo v prebivališču oziroma na gospodinjstvo, ki ga upravljajo. Če združimo obe dimenziji, dobimo socialno prostorsko perspektivo stanovanja, ki zajema interno prostorsko organizacijo prebivališča ter njeno socialno rabo in eksterno prostorsko organiziranost prebivališča ter njeno lokalno umeščenost. Prva se nanaša na socialne odnose med osebki v gospodinjstvu, slednja pa na odnos med tipom in specifičnostjo stanovanja oziroma prebivališča ter sosesko in urbanim okoljem.

Povedano drugače, živeti oziroma prebivati v socialnem prostoru pomeni, »prebivati v stanovanju oziroma v prebivališču na določeni lokaciji, s poudarkom ali osredotočenostjo na socialno - prostorsko pomembnostjo stanovanja« (Kemeny, 1992:7). Tako soseska kot stanovanje z vsemi svojimi socio - prostorskimi lastnostmi vplivata torej na potrošnjo, način in kakovost življenja posameznika in socialnih skupin ter na njihovo družbeno neenakost. Soseska je tisti socialni prostor in urbani del mesta, kjer sta pojava socialne neenakosti in izključenosti najbolj izražena.

Stanovanjska soseska ima po mnenju Madanipour (1998) dva različna *socio - prostorska* pomena, ki sta relevantna za razumevanje tega pojma:

1. je skupnost, glede na določen tip in pomembnost socialnih odnosov, ki povezuje ljudi v majhnih prostorih (skupnost zamenjuje pojem *gemeinschaft*, zaradi fluidnosti in fragmentiranosti socialnih odnosov v trenutnih družbah);
2. in je del mesta, v smislu prostorskega planiranja ter stanovanjske in socialne administracije.

Soseska je specifično urbano področje, v katerem se odvijajo nenehne interakcije med ljudmi in je vez med fizičnim in socialnim prostorom. Preučevanje sosesk omogoča razumevanje socio - prostorskih odnosov oziroma življenja ljudi v določenem prostoru. Prostor in njegove značilnosti oblikujejo socialne okvire vsakodnevnega življenja ljudi, kar pomeni, da soseska v kateri ljudje živijo, določa njihove vsakodnevne aktivnosti.

Temeljni elementi soseske so področje, skupinske vezi in socialne interakcije (Hillary v Knox, 2000), definirajo pa jo predvsem ljudje, ki v njej živijo. Soseske opravljajo mnoge funkcije in sicer: eksistencialno, ekonomsko, administrativno, lokalno, politično, strukturno funkcijo ter socialno reprodukcijo (glej Knox, 2000:257). Soseska lahko povzroča tudi nemobilnost in zaprtost, kar je dejavnik tveganja za posameznike, ki tam živijo. To se zgodi v primeru, ko so posamezniki v soseski med seboj tesno povezani, a hkrati ločeni od ostale družbe, sama soseska pa ne nudi vseh možnosti za zadovoljitev človekovih potreb. Soseska tako postane dejavnik socialno - prostorske diferenciacije, saj povzroča delitev na »zmagovalce« in »poražence« (Parkin v Knox, 2000). Poraženci postanejo družbena manjšina in so izključeni iz dominantne družbe. Stanje, ko ta izključenost postane prostorsko determinirana, imenujemo segregacija, skrajno obliko tega pojava pa izolacija.

Dojemanje soseske pa je odvisno tudi od spola, starosti, razreda in etnične pripadnosti. Za določene družbene kategorije je soseska namreč lahko priložnost, za druge pa ovira. Različni posamezniki in socialne skupine imajo v družbi različen položaj, kar se kaže tudi na ravni soseske. Nekatere marginalne skupine živijo na obrobju oziroma v revnih soseskah ali slumih. Segregirane soseske so odraz prostorske in kasneje socialne izključenosti. Socialna izključenost je posledica zapiranja ali ločevanja posameznih skupin in sosesk od širše družbe ter pomanjkanja socialnih vezi. Pomeni, da je socialna izključenost tesno povezana s prostorsko izključenostjo. Zmanjševanje socialno - prostorske izključenosti posameznika in skupin je mogoče doseči z zmanjševanjem prostorskih omejitev, s spodbujanjem prostorske svobode ter s širitvijo prostorskih možnosti (Madanipour, 1998:87).

Soseska kot skupnost

Obstaja izjemno veliko število definicij skupnosti (*community*), »večina opredelitev zadeva družbo, družbene organizacije ali družbene ureditve, osebne interakcije znotraj lokalnega institucionalnega sistema, kot nekaj, kar je samozadostno, enovito, s skupno geografsko lokacijo, v kateri ljudje živijo in dele skupno kulturo itd.« (Pečar, 1990:96). Delimo jih na mestne in vaške skupnosti, ključni elementi pa so ljudje v prostoru, njihove skupne potrebe in skupne dejavnosti za zadovoljevanje potreb. Med te skupnosti spada tudi soseska, ki je izvirno mestna skupnost in pomeni majhno naseljeno območje, prebivalstvo na njem in razmerja med ljudmi. Ima lastnosti *primarne skupine*, saj se v njih vršijo medsebojna sodelovanja ljudi, stiki »face- to- face«, prizadevanja za opravljanje vsakdanjih težav, vzajemna pomoč in medsebojno obiskovanje. Tako je različnim definicijam sosesk skupno troje: neko ozemlje, določena stopnja organiziranosti ter ljudje z medsebojnimi odnosi in potrebami (glej Pečar, 1990).

Ker ima soseska nekatere lastnosti primarne skupine, se v njej ustvarjajo možnosti za medsebojne odnose, pridobivajo se znanja, zadovoljujejo se ekonomske, zdravstvene, kulturne in druge potrebe, izražajo se vrednote in interesi ter se vrstijo mnogi drugi družbeni procesi. Po drugi strani pa soseska ni tako tesna kot primarna skupina, saj »so soseske bolj difrencirane, hierarhizirane, različne so si po kulturni stopnji, odvisne so od raznovrstnosti udeležbe in od zagnanosti posameznikov« (Pečar, 1990:99). Družbene vezi članov sosesk so bolj odvisne od občutkov pripadnosti, učinkovitosti vplivnih vodij, gostote osebnih stikov in

podobno. Pravila in nadzor v soseskah so bolj ali manj instrumentalizirana, čeprav niso popolnoma formalna. Socialni odnosi v soseskah so v veliki meri pogojeni s prostorskimi značilnostmi sosesk in lahko predstavljajo oviro navezovanja socialnih stikov. Tako se lahko pojavijo negativne družbene razmere in tudi določene dezorganizacije. To lahko povzroči dezintegracijo in socialno izključenost. Dezintegracija pomeni izgubo organiziranosti, enotnosti, neusklajeno delovanje skupine in njen razpad ter pomeni nasproten proces od povezovanja, spajanja in združevanja posameznih virov v celoto, kot je značilno za pojem integracije. »Skratka, pri družbeni dezintegraciji gre za razkrajanje ali konfliktnost v skupnih družbenih vrednotah, organiziranosti, institucijah, normah in občutkih skupnih interesov« (Pečar, 1990:106). Posledica tega je ustvarjanje takšnega socialnega vzdušja v soseskah, ki vodi v frustracije, alienacije, konflikte, socialne neredne, agresijo, družbeno stagnacijo in možen propad. Takšne negativne družbene razmere v soseski, ki nastanejo iz različnih vzrokov, lahko preprečijo določene državne intervencije in sosedska združenja. Prve so povezane z ukrepi stanovanjskih politik, druge pa z društvi, z združenji in z drugimi oblikami povezovanja ljudi v skupine. Takšne oblike dejavnosti pripomorejo k zmanjšanju in preprečevanju socialne izključenosti posameznikov in socialnih skupin ter naraščanju socialne integracije znotraj sosesk in sosesk z ostalo družbo.

Velik pomen pri zmanjševanju socialne izključenosti in revščine v soseskah imajo po mnenju Robertsa (v Gottdiener, 1991) sosedske mreže samo - pomoči. Poleg teh individualnih ukrepov oziroma samoiniciative obstajajo še kolektivni ukrepi, ki predstavljajo prostorske in socialne možnosti v soseski. Ti ukrepi se po Robertsonu (v Gottdiener, 1991:136) nanašajo na področja stanovanjskega trga, trga delovne sile in socialne pomoči. S pomočjo subvencij za najem stanovanja, z zadostnim številom socialnih stanovanj, z večanjem priložnosti za zaposlitev, s socialnimi podporami in drugimi ukrepi, lahko politika na področju sosesk zmanjša stopnjo revščine in socialne izključenosti.

Soseska predstavlja tudi ključni dejavnik socializacije, saj se v njej vršijo prvi socialni odnosi in oblikujejo prve socialne vezi. Posameznik v odnosu z drugimi tvori socialne mreže, saj si v soseskah ljudje med seboj pomagajo, se družijo in podobno. V soseskah posameznik definira svoj socialni svet in ga loči od ostalih. Nenazadnje, soseska je prav tako mesto, kjer posameznik oblikuje lastno identiteto, saj kot življenjski prostor razen storitev za preživetje zagotavlja tudi možnost za posameznikov razvoj in zorenje, hkrati pa je temeljni element družbene kohezivnosti, saj predstavlja soseska vez med posameznikom in širšo družbo.

Razlika med skupnostjo in družbo

V soseskah se odvijajo socialni odnosi, ki so značilni za majhne kraje in vasi. To lahko opišemo s pojmom »gemeinschaft« oziroma skupnost. Za velika moderna in postmoderna mesta pa so značilni socialni odnosi, ki jih označujemo s pojmom »gesellschaft« oziroma družba (Madanipour, 1998). Ker je soseska majhna skupnost znotraj velikega mesta, se v soseskah prepletajo procesi individuacije in kolektivizacije, kar je značilno za oba koncepta. Iz istega razloga so se s soseskami vedno ukvarjali urbani planerji in načrtovalci. Preučevanje sosesk in razumevanje vsakdanjega življenja v njih pa omogoča tudi boljšo predstavbo življenja v mestih na sploh.

Prvi se je z dihotomijo skupnost (gemeinschaft) in družba (gesellschaft) ukvarjal družboslovec Tönnies (1999) že v drugi polovici devetnajstega stoletja. Ta dihotomija je pomembno teoretsko izhodišče uporabne sociologije tudi danes in jo podrobneje povzemam. Izvorna definicija skupnosti se nanaša na življenje v skupini, ki je vsem dobro znano, domače in izključujoče skupno življenje, v katerem živi s svojci človek od rojstva dalje, v dobrem in slabem. Definicija družbe pa se nanaša na javnost in svet, v katerega se človek odpravi kot na tuje ter predstavlja golo so - bivanje neodvisnih ljudi.

Skupnost naj bi tako bila značilna za vas ali podeželje, družba pa za mesto. Skupnost je povezana tako časovno kot prostorsko, kar pomeni, da v skupnosti posamezniki živijo oziroma so - bivajo v istem času in na istem kraju. Prežema jo *sloga*, za katero je značilna skupna volja, enotnost in povezanost. V skupnosti živijo oziroma prebivajo ljudje skupaj, se imajo med seboj radi, se razumejo in skupaj urejajo svoje skupno življenje. Le to pa temelji na vzajemnem posedovanju in uživanju skupnih dobrin. Med te oblike skupinskih odnosov sodi sorodstvo, prijateljstvo in sosedstvo. Tönnies sosedstvo opredeli kot splošno značilnost skupnega življenja na vasi, kjer bližina bivališč povzroča številne medčloveške stike, medsebojno privajenost ter zaupno medsebojno povezovanje. Našteti medsebojni odnosi se razvijajo zaradi skupnega dela, reda, upravljanja in drugih dejavnosti, ki se odvijajo na skupnem prostoru z namenom zadovoljevanja temeljnih človekovih potreb. Ker pa sosedstvo ni tako trdno kot je sorodstvo ali druge primarne skupnosti, morajo posamezniki v soseskah pogosto navezovati stike in druge odnose, da se ustvarjajo in ohranjajo enaki interesi, cilji in vrednote. Potrebno je namreč nenehno ohranjanje skupnega življenja in tako imenovanega

konsenza oziroma razumevanja. Konsenz pomeni zavezujoče vzajemno in skupno prepričanje ali skupno voljo, ki skrbi za enovitost ljudi v skupini. S pomočjo komunikacije oziroma izražanja misli, idej, čustev in volje pripadnikov skupnosti ali soseske se oblikuje konsenz na razumnih razmerjih pravic in dolžnosti ter vodenju in poslušnosti. Soseska pa ni zgolj pojav na podeželju, ampak je tudi značilnost (v modernem in postmodernem času celo prevladujoča) urbanih področij. Kljub temu, da je po mnenju Tönniesa primarno za mesto značilna družba, pa se tudi v mestih oblikujejo skupinske oblike medsebojnih odnosov. Mesto je tako organizirana, samostojna in spontana tvorba, sestavljena iz družin, organizacij, družb in sosesk, ki imajo enako notranjo logiko kot skupina. »Mesta in vele mesta sestavljajo svobodne osebe, ki v medsebojnem občevarju vzajemno navezujejo stike, se spuščajo v menjavo in delujejo skupaj, ne da bi med njimi nastajala skupnost in skupinska volja« (Tönnies, 1999:243).

Po drugi strani tvorijo družbo po mnenju Tönniesa (1999) ljudje, ki živijo drug ob drugem, pa vendar ločeno. Čeprav jih povezuje mnogo stvari, med seboj niso tako povezani kot skupina. V družbi živi in dela vsak zase, med posamezniki pa so ostre meje in vsak vdor ali stik je sovražen. Za družbo je značilna *recipročnost* ali *vzajemna korist*, na osnovi objektivnih sodb. Pomeni, da si posamezniki v družbi ne pomagajo, nudijo storitve in dajejo stvari »kar tako«, ampak pričakujejo proti - usluge. Poleg individualnih koristi posameznikov, družba deluje še na principu družbene koristnosti, ki je nad individualno, zato v družbi vsi neposredno ali posredno delujejo za skupno dobro. Zato so ljudje v družbi odvisni drug od drugega in tudi od celotne družbe. Menjave dobrin, storitev, informacij itd., ki se v družbi nenehno vršijo, se odvijajo na temelju sprejetih *konvencij* ali splošne družbene volje. Le te so nujno potrebne zato, ker si posamezniki v družbi prizadevajo le za lastno korist, kar bi lahko vodilo v lasten propad družbe in vseh njenih članov. Temelj družbenega delovanja je trgovanje in ustvarjanje profita, nosilci družbe so kapitalisti, kateri imajo v lasti produkcijska sredstva in kapital, proizvajalci le tega pa so delavci, ki so izkoriščani.

Kljub mnogim razlikam med skupnostjo in družbo obstaja mnogo skupnih lastnosti, ki so značilne za vse oblike socialnega življenja. Temelj skupinskega kot družbenega življenja so socialni stiki ali odnosi, medsebojna odvisnost ter medsebojna menjava. Ljudje zaradi medsebojne odvisnosti oziroma zaradi koristi, ki je imajo drug od drugega, nenehno stopajo v medsebojne odnose in interakcije, pri čemer vplivajo drug na drugega s svojo voljo, delovanjem in mišljenjem. Tako se med posamezniki nenehno vršijo procesi izmenjave

pomoči, podpore, storitev in dobrin, ki so lahko čustvene ali razumske narave. Čustvena ali naravna volja socialnih odnosov je značilna za skupnosti, racionalna volja socialnih odnosov pa za družbe. Za prvo je značilno neposredno, naivno, iracionalno delovanje in hotenje, ki izvira iz medsebojnega razumevanja, enakih vzgibov in potreb. Za slednjo pa je značilno ozaveščeno, racionalno in preračunljivo delovanje in hotenje, za katero je značilna jasna opredelitev ciljev in sredstev zanje.

Obstajajo še druge tipologije, sorodne Tönniesovi teoretski opredelitvi pojmov »skupnost in družba«, ki so jih preučevali mnogi družboslovci. Tako na primer Durkheim podobno obravnava pojma mehanske in organske solidarnosti, Cooley primarno skupnost, Becker posvečene in posvetne družbe, Sorokin rodbinske, pogodbene in prisilne odnose in Weber tipe usmerjenega delovanja. Po mojem mnenju je najbližje Tönniesovi dihotomiji Durkheimovo razločevanje med mehansko in organsko solidarno družbo. Durkheim takšno razmejitev oblikuje ob obravnavi družbene delitve dela. Ugotovi, da je za mehansko obliko solidarnosti značilna *kolektivna zavest* oziroma so značilna enaka čustva, prepričanja, morala in delovanja vseh članov skupine, medtem ko je za organsko obliko solidarnosti značilna *vzajemna odvisnost* njenih delov. Slednji se med seboj ne povezujejo zaradi podobnosti, kot je to značilno za mehanske družbe, ampak zaradi specializacije, diferenciacije in individuacije njenih članov, ki prav zaradi izjemne različnosti potrebujejo drug drugega. Zanje nima več ključne vloge kolektivna zavest, ampak spreminjajoči se in negotovi konsenz. Če je tako mehanska solidarnost značilna za samonikle skupine, je organska solidarnost značilna za pogodbene in anomične družbe.

Za sosesko, ki je predvsem v današnjem času značilnost urbanih področij lahko, po mnenju Knoxa (2000) brez strahu rečemo, da spada v področje skupnosti. Soseske v mestih temeljijo na takšnih vrstah socialne organiziranosti, ki so značilne za sorodstva in prijateljstva, zato lahko govorimo tudi o *urbanih vaseh* (Gans v Knox, 2000). Podobne so mestnim četrtim, v katerih prevladuje »občutek skupnosti oziroma solidarnosti med ljudmi, ki živijo na skupnem teritoriju oziroma ozemlju«. Solidarnost nastane zaradi močnih lokalnih mrež stanovalcev v soseskah, ki delijo podobne vzorce potrošnje, zaposlovanja in pritoževanja.

2.2. SOCIALNA IZKLJUČENOST

Socialno izključenost lahko opišemo z besedami kot so izolacija, marginalizacija, segregacija, razdrobljenost, deprivacija ter »revščina«. Različna terminologija se pojavlja zaradi različnih znanstvenih področij, v katerih se uporablja. Pojem najdemo v politiki, sociologiji, ekonomiji, geografiji, arhitekturi ter predvsem v znanstvenih raziskavah. Nasprotje socialne izključenosti je integracija oziroma medsebojno povezovanje, vključevanje oziroma inkluzija ter kohezija. Elementi te povezanosti so skupna dejavnost, občutek pripadnosti skupini, skupna stališča, vrednote in norme. Potrebna je za ohranjanje družbe oziroma za njeno notranjo povezanost, saj utrjuje in stabilizira družbeno življenje. Povezovanje posameznikov v socialne skupine nenazadnje omogoča zadovoljevanje njihovih osnovnih, t.i. »univerzalnih in vseobsežnih družbenih potreb«.

(Allen, Cars, Madanipour, 1998:11).

»Socialno izključevanje je socialni proces, ki je značilen za celotno družbo in se ne uporablja zgolj za kategoriziranje posameznikov in skupin v družbi« (Madanipour, 1998:11). Pomeni izključenost posameznika ali skupin iz pomembnih družbenih razmerij, virov in institucij, kot posledica družbene slojevitosti. Silver (1993) postavlja definicijo socialne izključenosti v odvisnost od različnih kontekstov in sicer od teoretičnih perspektiv, političnih ideologij ter nacionalnih diskurzov. Hadjimichalis in Sadler (v Madanipour, 1998:12) vidita socialno izključenost kot del širšega socialnega procesa, imenovanega marginalizacija. Mingione (1996) socialno izključenost povezuje s konceptom »nova urbana revščina in podrazred«. Po njegovem mnenju je socialna izključenost novi družbeni fenomen, ki se pojavlja na določenih prostorih, kjer prevladuje revščina in najnižji družbeni razred.

Madanipour (1998) obravnava socialno izključenost v kontekstu nastanka in širitve Evropske Unije. Sredi osemdesetih let se je pozornost v EU začela vse bolj usmerjati v probleme marginalnih družbenih skupin in revščine znotraj njenih držav članic. Jacques Delors je v političnem programu francoske socialne vlade leta 1980 prvi predstavil koncept socialne izključenosti. Koncept ima dva pomena: prvi se nanaša na premagovanje socialne izključenosti z vključevanjem socialnih, političnih in moralnih elementov, medtem ko se drugi nanaša na oblikovanje minimalnega dohodka, saj zaposlenost sama po sebi še ne pomeni vključenost v družbeni red. Delors je s tem odprl vrata za reševanje problema socialne

izključenosti, kar se je razširilo na promocijo socialne in ekonomske kohezivnosti. Evropska Unija je koncept socialne izključenosti vključila v razprave glede negativnih posledic povezovanja evropskih držav. Oblikoval se je globalni *Program boja proti socialni izključenosti in promoviranja socialne solidarnosti (Action Programme to Combat Social Exclusion and to Promote Social Solidarity)*, kot osnova za nacionalne politike držav članic EU. Socialna izključenost je problem, ki je povezan s propadanjem mestnih središč in zato zahteva reševanje na lokalni ravni. Skupine, ki trpijo zaradi socialne izključenosti so namreč skoncentrirane znotraj urbanih središč oziroma specifičnih urbanih sosesk. To pomeni, da je socialna izključenost družbeni problem, ki se manifestira na ravni sosesk ter da so potrebne nacionalne in lokalne stanovanjske politike in programi, ki bi zmanjševali socialno izključenost marginalnih sosesk.

Ker pa je socialna izključenost širok pojem in je težko določiti ali izmeriti kdaj je posameznik ali družbena skupina socialno izključena, je najprej potrebno predstaviti dimenzije, nato vzroke in nazadnje indikatorje socialne izključenosti. Prav tako pa je pomembno ločevanje med revščino in socialno izključenostjo.

2.2.1. Dimenzije socialne izključenosti

Socialna izključenost je po mnenju Rooma (1993) multi - dimenzionalni pojav oziroma proces, saj predstavlja izključenost ali dezintegracijo posameznika ali skupin iz družbenega življenja na treh različnih področjih:

- na ekonomskem področju ali tudi socialnem področju, kjer se kaže kot dostop do virov skozi zaposlitev (brezposelnost, predvsem dolgotrajna ter posledično pomanjkanje produkcije in potrošnje, pomeni ekonomsko izključenost);
- na političnem področju, kjer se kaže v dostopu do moči skozi participacijo pri odločanju (emigranti, mladostniki, in podobni, ki nimajo pravice do politične participacije, npr. do volitev in so zato politično izključeni);
- na kulturnem področju, kjer je izražena v dostopnosti do številnih simbolov in pomenov kot so jezik, religija, nacionalnost, vrednote, norme itd. (manjšine, ki imajo drugačen življenjski stil in kulturno identiteto kot večina, so kulturno izključene).

O socialni izključenosti pa ne moremo govoriti takrat, ko je posameznik ali skupina izključena oziroma slabo vključena zgolj na eni od teh dimenzij. O socialni izključenosti v širšem smislu lahko govorimo šele takrat, kadar se nakopičijo izključenosti na več dimenzijah hkrati, ko gre za »kopičenje izključenosti iz oziroma omejevanje sodelovanja v ključnih virih, institucijah in mehanizmih, preko katerih poteka civilno, ekonomsko, socialno in medosebno vključevanje posameznikov in skupin v družbo« (Trbanc, 1996:287).

Govorimo torej o procesu, ki se praviloma začne z izključenostjo iz ekonomske sfere ter se nadaljuje z izključenostjo iz politične in nato še iz kulturne sfere. Dogajanje privede do pomanjkanja družbenih (civilnih, političnih, socialnih) pravic državljanov. Vse to se izraža v širših družbenih skupinah in v določenih soseskah, ki postanejo področja socialne izključenosti. Te soseske so hkrati posledica in vzrok socialne izključenosti in mnogokrat preprečujejo ljudem, da bi ubežali tej situaciji.

2.2.2. Vzroki socialne izključenosti

Socialno izključenost kot fenomen postmodernih evropskih družb, obravnava Jens (2000) kot posledico zloma različnih oblik solidarnosti (razredna, družinska in sosedska solidarnost) ter globalnih sprememb, kot so ekonomska tekmovalnost, tehnološke spremembe, nove komunikacijske tehnologije in migracije. Globalizacija je s seboj prinesla tudi spremembo koncepta dela ter nestandardne oblike zaposlitve, nestabilnost oziroma tveganje izgube zaposlitve in zelo nizke plače, kar je značilno za premik od industrijske k informacijski družbi. Individualizacija, diferencializacija, specializacija in tekmovalnost na področju dela so povzročili višjo kvaliteto dela in nova znanja, nova zaposlitvena tveganja ter spremembo odnosa med delom in prostim časom. Posledice proste trgovine in monetarne unije so vedno večja tveganja, novi pritiski in nevarnosti za najšibkejše regije in družbene skupine, ki živijo v periferiji, kjer so pogoste migracije in ljudje niso opremljeni z novimi znanji. Omenjena področja niso pripravljena na »tržno tekmo« in so zato najbolj ranljiva. Socialna izključenost je pogosto posledica »socialne diskvalifikacije«, saj so socialno izključeni predvsem tisti, ki ne izkoristijo javnih in zasebnih servisov, ki nudijo socialno varstvo in tako ne pridobijo potrebnih kvalifikacij za zaposlitev, s čemer tvegajo brezposelnost.

Posledice takšnih družbenih razmer so naraščanje dolgotrajne brezposelnosti, velike razredne razlike, porast razlik v izobrazbi in znanju ter vse večja stopnja revščine in socialne izključenosti, ki nastaja tudi kot posledica evropskega povezovanja in integracij.

Jens obravnava socialno izključenost kot pojav velikih mest in »slumov« in v kronični revščini vidi vzrok za nastanek »podrazreda« (underclass). Podrazred pomeni novi socialni razred pod tradicionalnim družbenim redom, za katerega je značilna visoka stopnja tveganja, odvisnost od socialne pomoči in socialna izključenost. Po mnenju Murraya (v Jens, 2000:155) podrazred nastane zaradi zavračanja tradicionalnih vrednot, povezanih z delom in družinskimi obveznostmi, kar se odraža v brezdelju in izolaciji. Jens (2000:156) opozarja, da brezposelni, revni in ostale marginalne skupine niso homogeni, zato najpogosteje prihaja do prilivov in izlivov iz najnižjega družbenega razreda.

V socialno izključenih soseskah, kjer je najpogosteje naseljen ta podrazred, se pojavijo razmere kot so brezposelnost, kriminal in zasvojenost. Le te preprečujejo posameznikom izhod iz revščine ter hkrati ustvarjajo občutek nemoči, manjvrednosti in marginalnosti. V teh soseskah, ki jih obravnava tudi Flere (2000), najpogosteje živijo socialne manjšine, kot so etnične in rasne manjšine ter tujci in priseljenci, za katere je značilno, da imajo zelo slab ekonomski in družbeni položaj. Njihova socialna izključenost se nadaljuje v fizično izolacijo oziroma getoizacijo soseske v kateri živijo. Zato je potreben družbeni politični odgovor za nastale probleme, ki bo neposredno usmerjen k ranljivim družbenim skupinam in socialno izključenim soseskam. Vendar je zmotno mišljenje, da bodo te družbene skupine potem, ko bodo deležne določene pomoči, sposobne same premagati socialno izključenost in izolacijo. Za to bo potreben mnogo širši program in veliko več napora, usmerjenega v zagotavljanje novih delovnih mest, ciljno naravnane socialne pomoči, v izobraževanje in tudi v zagotavljanje primerne stanovanja ter trajnostnega razvoja sosesk.

2.2.3. Razlike med socialno izključenostjo in revščino

Ob obravnavi socialne izključenosti se pojavlja vprašanje, ali je to nov fenomen, ali le nova pojavna oblika. V vsakem primeru je potrebno ločevanje med terminom socialna izključenost in revščina, saj po mnenju Abrahamsona (1995) ne gre zgolj za en fenomen, ampak za dva

popolnoma različna, vendar med seboj povezana koncepta. Revščina je pojav moderne družbe in je stanje večine ljudi oziroma delavskega razreda, katerega izkoriščajo bogati oziroma buržuazija, ki je v manjšini. Socialna izključenost pa se pojavi šele v postmoderne družbi ter predstavlja stanje manjšine ljudi, ki so marginalizirani oziroma izključeni iz »mainstreama« srednje - razredne družbe, ki živi sedaj enako kot nekoč buržuazija. Revščina je v moderni družbi ekstremna oblika neenakosti in hkrati »normalen« način življenja večine ljudi. Vendar ne predstavlja izključenosti iz širše družbe, saj jo predstavljajo oni sami. V postmodernih družbah so revni tisti, ki zaradi pomanjkanja materialnih virov ne ustrezajo načinu življenja večine (srednjega razreda), so v manjšini in ločeni od prevladujočega socialnega reda. Premagovanje revščine v postmodernih družbah pomeni integracijo socialno izključenega fragmenta družbe, medtem ko v modernih družbah zgolj rarporeditev materialnih virov znotraj delavskega razreda.

Poleg tega je socialna izključenost končni rezultat ekstremne revščine, ki je značilna za »spodnji in izključeni« segment (urbane) populacije. Revščina torej predstavlja stanje, ki je nastalo kot posledica (dolgotrajne) nezaposlenosti in pomanjkanja osnovnih ekonomskih, kulturnih in socialnih virov, socialna izključenost pa se izraža v procesu marginalizacije kot pomanjkanje socialne integracije (glej Abrahamson, 1995).

Pojem revščine, ki je definiran v EU leta 1984 vsebuje dva ključna elementa: pomanjkanje virov ter »normalno« splošno sprejemljivo življenje. Revni so »ljudje, družine, skupine, katerih viri (materialni, kulturni, socialni) so omejeni, kar jih izključuje iz minimalnega sprejemljivega načina življenja v članicah EU« (Ramprakash v Abrahamson, 1995:123). Socialna izključenost v nasprotju z revščino ni zgolj področje nezadostnosti virov, temveč predstavlja omejeno dostopnost posameznika in skupin do dostojnih življenjskih pogojev. Do tega prihaja zaradi pomanjkanja socialne integracije in integracije na trgu delovne sile.

Po Roomu (1993) posamezniki in skupine trpijo za socialno izključenostjo kadar so depriviligirani v odnosu do izobrazbe, zaposlitve, stanovanja, finančnih virov, državnih storitev in zdravstvene nege, kadar je njihova možnost za dostop do širših socialnih institucij, ki razpolagajo s temi življenjskimi možnostmi mnogo manjša od ostale populacije in ko ta depriviligiranost traja dalj časa.

Kljub številnim ukrepom držav zoper revščino, kar 58 milijonov ljudi (16% prebivalstva v EU) živi v revščini (Eurostat, 1993). Vendar je stopnja revščine med članicami EU zelo različna. Tudi podatki iz raziskave o Kvaliteti življenja iz leta 1994 govorijo o tem, da naj bi bilo v Sloveniji socialno izključenih že 10% ljudi, potencialno ogroženih pa še dodatnih 17% (Trbanc, 1996). Za Slovenijo je sicer značilno to, da je socialna izključenost »observabilno ekvivalentna« revščini, kar pomeni da so tisti, ki so socialno izključeni praviloma tudi (dohodkovno) revni in obratno (Stanovnik, 1997).

Iz opredelitve obeh pojmov lahko sklepamo, da je socialna izključenost mnogo širši koncept kot revščina. Delors (v Abrahamson, 1995:125) poudarja, da je pomembno njuno ločevanje, saj kljub temu, da socialna izključenost vključuje revščino, le ta ne pokrije socialne izključenosti.

2.2.4. Merjenje socialne izključenosti

Ker je socialna izključenost širok, kompleksen in multi - dimenzionalni koncept, se pojavljajo problemi pri njegovem merjenju in opazovanju. Porajajo se vprašanja:

- iz koliko sfer morajo biti posamezniki izključeni, da trpijo socialno izključenost?,
- ali so te sfere med seboj enakovredne?,
- kakšna je možnost nadomeščanja ene dimenzije z drugo?.

Kljub temu lahko socialno izključenost »izmerimo« s pomočjo indikatorjev oziroma kazalcev pomanjkljivosti ali socialne izključenosti. Ti nam povedo, kakšna je izključenost in pomanjkanje na posameznih sferah ter kakšna je kumulacija in koncentracija multiple izključenosti in pomanjkanja med posamezniki in skupinami. Čeprav se podatki neposredno nanašajo le na pomanjkljivosti na posameznih področjih in so podatki o socialni izključenosti redki in zgolj posredni, lahko z veliko verjetnostjo ocenjujemo stopnjo socialne izključenosti posameznikov in skupin v posameznih družbah.

Indikatorji pomanjkljivosti in socialne izključenosti so (glej Trbanc, 1996):

1. Stanovanje: ali ekstremno neustrezen stanovanjski status ali nizek standard stanovanjskih razmer;

2. Dostop do pomembnih storitev v okolju, kjer posameznik ali skupina živi (soseska): ali je v soseski, kjer posameznik živi dostop do osnovne šole, varstva otrok, lekarne, zdravstvenega doma ali bolnice, pošte ali banke, avtobusne ali železniške postaje, javnega telefona, trgovine;
3. Izobraževanje: ali nizka izobraževalna udeležba ali funkcionalna nepismenost;
4. Potrošnja: ali finančna deprivacija ali podstandardno posedovanje gospodinjskih aparatov ali nizki ekonomski viri;
5. Zaposlenost (služba): ali nezaposlenost ali zaposlenost v slabih delovnih pogojih;
6. Medosebna integracija: ali odsotnost medosebne podpore in pomoči ali odsotnost socialnih stikov.

V Sloveniji sta se s socialno izključenostjo in revščino ukvarjali predvsem dve raziskavi z različnima pristopoma in sicer: Trbanc (1996) je analizirala socialno – ekonomski profil socialno izključenih ter Stanovnik (1997), ki je analiziral socialne in ekonomske značilnosti tistega dela prebivalstva, ki je dohodkovno reven. Obe raziskavi bom v nadaljevanju predstavila in povzela ključne izsledke.

Trbančeva je podatke, potrebne za analizo socialne izključenosti v Sloveniji pridobila iz raziskave Kvaliteta življenja v letu 1994. Anketa je zajemala prebivalce Slovenije, stare 18 let in več. Vzorec je zajemal 2517 ljudi, veljavnih anket pa je bilo 1806. Raziskava je nudila opis objektivnih situacij respondentov v različnih sferah (njihova izobrazba, zaposlitev, stanovanjski status/ standard, zdravje, družinsko stanje in podobno) ter opis respondentovih subjektivnih ocen in razmer. Podatki se neposredno nanašajo na pomanjkljivosti na posameznih sferah ter omogočajo sklepanje o stopnji socialne izključenosti posameznikov in skupin. Raziskava je pokazala, da je v Sloveniji velik delež depriviligiranih ali izključenih respondentov iz preučevanih sfer, med njimi je največji na področju stanovanja in izobrazbe. Prav tako je velik odstotek tistih respondentov, ki se srečujejo s kumulacijo izključenosti iz različni sfer. Kar 13.7% vprašanih je izključenih iz štirih ali več sfer hkrati, kar predstavlja potencial socialne izključenosti. Za tiste respondente, ki imajo probleme na petih ali šestih sferah hkrati (le teh je 3.2%) pa lahko z veliko verjetnostjo rečemo, da so že socialno izključeni, saj zelo težko blažijo svoje težave v kateremkoli od opazovanih integrativnih sistemov, bodisi je to ekonomski sistem, trg delovne sile, država blaginje in socialna politika, bodisi družina in mreža prijateljev.

Raziskava je omogočila tudi pridobitev podatkov, ki nam povedo, v katerih skupinah je kumulacija pomanjkljivosti največja. Rezultati so pokazali, da se največja socialna izključenost pojavlja med ljudmi v majhnih krajih ter med ljudmi z zelo nizko izobrazbo. Visoka stopnja socialne izključenosti je prav tako med respondenti, ki so nezaposleni, opravljajo priložnostna dela ali so neredno zaposleni. Najvišji odstotek socialno izključenih (kar 36.4%) je med kmeti. Prav tako je opazen velik delež socialne izključenosti med starejšimi respondenti in med enoroditeljskimi družinami (vendar ne mnogo nad povprečjem). Socialna izključenost je zelo redka med mladimi respondenti, ki se šolajo in imajo podporo družine ter med samozaposlenimi in delodajalci, kjer je skoraj ni. Spol ni statistično povezan z multiplo oziroma socialno izključenostjo, čeprav je le ta minimalno višja med ženskami.

Iz zgoraj naštetih podatkov in informacij, pridobljenih v raziskavi Kvaliteta življenja iz leta 1994 lahko oblikujemo hipotetično sliko »tipičnega« respondent, ki je depriviligiran in izključen na štirih ali več sferah družbenega življenja. Za osebo, pri kateri se pojavljajo deficiti pri zadovoljevanju življenjskih potreb na več nivojih družbenega življenja obstaja torej izredno veliko tveganje, da postane socialno izključena, če to že ni. »To je starejša, slabo izobražena oseba, ki živi v majhnem naselju (vasi), sama ali v veliki družini, ali (in tudi najverjetneje) živi na kmetiji in kmetuje, ali je nezaposlena ali opravlja priložnostna dela« (Trbanc, 1996:110). Opis socialne izključenosti, ki je značilna za Slovenijo ustreza tradicionalni sliki socialne izključenosti nasploh. Če strnemo ugotovitve in jih prenesemo na celotno populacijo lahko rečemo, da je v Sloveniji približno 10% ljudi socialno izključenih, potencialno ogroženih pa še dodatnih 17%.

Stanovnik (1997) pri analizi socialnoekonomskega profila revnih gospodinjstev izhaja iz izsledkov svojih raziskav iz leta 1983 in 1993. V analizi kot revne definira 10 odstotkov gospodinjstev z najnižjimi ekvivalentnimi dohodki. To je eden izmed treh metodoloških pristopov za analizo revščine in sicer relativni pristop, obstajata pa še absolutni in subjektivni. Absolutni pristop se nanaša na zadovoljevanje absolutnih (temeljnih) človekovih potreb oziroma na razmerje med stroški za hrano in drugimi življenjskimi potrebščinami. Relativni pristop je rezultat porazdelitve dohodka, subjektivni pa se nanaša na subjektivne presoje vprašanih o tem, s kolikšnimi dohodki lahko pokrijejo svoje vsakodnevne življenjske stroške. Relativni pristop omogoča po mnenju Stanovnika ugotavljanje socialno ekonomskih značilnosti tistih gospodinjstev, ki imajo dohodke pod pragom revščine. Takšen pristop je za Slovenijo ustrezen zato, ker so v Sloveniji socialno izključene osebe praviloma tudi

dohodkovno revne in obratno (glej Stanovnik, 1997). To ne pomeni, da se revščina in socialna izključenost med seboj ne razlikujeta, le da imata revščina in socialna izključenost v Sloveniji enake pojavnostne oblike. Po ugotovitvah sodeč, operacionalizacija družbene izključenosti empirično sovпада z operacionalizacijo življenjskega standarda, ki je po ekonomistu Senu skupek realnih možnosti, ki jih ima človek za svoje delovanje in življenje ter dejanska realizacija teh možnosti v okviru dohodka.

Ugotovitve Stanovnika (1997) analize so bile naslednje:

- v revnih gospodinjstvih je izobrazbena struktura članov nizka;
- dominanten vir dohodkov revnih gospodinjstev so prejemki socialnega zavarovanja (pokojnine, nadomestila za brezposelnost itd.) , delež dohodkov od dela pa je precej nižji kot v povprečnem slovenskem gospodinjstvu;
- med revnimi je visok relativni delež brezposelnih in kmetov;
- povprečna velikost revnih gospodinjstev je manjša od povprečne velikosti slovenskega gospodinjstva ali pa imajo enega samega člana (ti so večinoma stari);
- v revnih gospodinjstvih je nosilec gospodinjstva bistveno starejši kot v gospodinjstvih iz drugih dohodkovnih skupin;
- stanovanjski standard revnih gospodinjstev je bistveno nižji od nacionalnega povprečja.

Ugotovitve obeh raziskav kažejo na izredno podobnost socio - ekonomskega profila tako revnih kot socialno izključenih. Zato lahko stopnjo revščine uporabimo tudi kot pokazatelj stopnje socialne izključenosti in hkrati ugotovitve raziskave o revščini za opis socialne izključenosti v Sloveniji. Ugotovitve so zelo podobne rezultatom analize revščine v državah članicah EU, čeprav obstajajo majhne razlike v načinu merjenja in določanja praga revščine.

Kljub temu, da ti podatki niso najnovejši, vendarle lahko opisujejo stanje v slovenski družbi. Primerjave trenutnega stanja s preteklostjo kažejo namreč na slabšanje kvalitete življenja vse od leta 1980. Manjša se možnost za pridobitev stanovanja in zaposlitve, hkrati pa se večja delež določene populacije, ki živi v pomanjkanju osnovnih eksistenčnih dobrin. Statistični podatki iz leta 1993, 1995 in 1996 pričajo o naraščanju deleža revščine iz 13,6% v letu 1993 do 14,1% leta 1995. Leta 1996 se je delež revščine povzpел do 14,9%. Iz tega razloga je slovenska vlada v začetku leta 1999 v okviru akcije Sveta Evrope »Globalizacije brez revščine« ustanovila Nacionalni odbor, ki je oblikoval Nacionalni program boja proti revščini

in socialni izključenosti. Namen tega programa je zmanjšati število revnih v smislu pomoči revnim in omogočiti drugim, da to ne bi postali. Cilj programa je »izkoreninjenje revščine in socialne izključenosti ter spodbujanje socialne vključenosti in sodelovanje vseh gospodinjstev v socialno življenje« (RS, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve:24). Ne gre sicer za nudenje neposredne pomoči, temveč za oblikovanje določenih ukrepov. Mednje prav gotovo sodijo nova zakonodaja, nove stanovanjske gradnje in podobno.

V Sloveniji sicer že obstajajo določeni ukrepi, ki blažijo in regulirajo revščino in socialno izključenost. Kot država blaginje Slovenija državljanom zagotavlja določeno socialno varnost in ustrezní življenjski standard tako, da dodeljuje socialno pomoč in razna denarna nadomestila. Socialno - varstveno pomoč v Sloveniji prejema približno 3% prebivalstva, kateremu država priznava status revnih. Vendar se delež revnih in socialno izključenih še povečuje. »V prihodnosti bo obseg marginalizacije prebivalstva v Sloveniji določen v veliki meri z makroekonomskim performansom slovenskega gospodarstva, usmerjenega v odpiranje produktivnih delovnih mest« (Stanovnik, 1997:34).

Za zmanjševanje stopnje revščine in za reintegracijo izključenih skupin je najprej potrebno zaznavanje tega problema, šele nato oblikovanje preprečevalnih politik in aktivno vključevanje ranljivih skupin ter sodelovanje med privatnim, javnim in prostovoljnim sektorjem.

3. SOCIALNA IZKLJUČENOST NA RAVNI SOSESKE

Globalizacija in združevanje narodov je povzročila tudi geografsko oziroma prostorsko polarizacijo, kar obravnava Jens (2000). Mesta so tako razdeljena na skupnosti, ki živijo na depriviranih zemljiščih ali ožjih mestnih središčih (inner city neighbourhood) in na tiste skupnosti, ki živijo okrog njih. Ta prostorska polarizacija pomeni delitev posameznikov in skupin na izključene iz in vključene v družbo. Socialna izključenost je običajno največja med specifičnimi družbenimi skupinami, ki so depriviligirane in živijo v določenih soseskah oziroma področjih z izredno slabimi okoljskimi pogoji. Izraža se kot prostorska segregacija določenih etničnih in rasnih skupin, katere s svojimi kulturnimi in družinskimi vezmi določajo socio - prostorsko strukturo.

Vprašanja socialne izključenosti v specifičnih urbanih soseskah v Evropski Uniji je obravnaval »Evropski ciljni socialno - ekonomski raziskovalni projekt« iz leta 1996, ki ga v nadaljevanju predstavljam, kot temelj razumevanja procesov in izkušenj socialne izključenosti v soseskah ter ukrepov politik za premagovanje tega problema. Na posameznih študijah primera držav članic EU, ki so vir tega projekta, bom analizirala socialno izključenost na ravni soseske in predstavila nekatere načine prenove sosesk, v katerih sodeluje tudi stanovanjska politika. Te države so: Anglija, Danska, Nemčija, Portugalska in Švedska.

Projekta je iskal odgovore na vprašanja: kako socialna fragmentacija vpliva na urbane soseske v EU, katere so najhujše oblike socialne izključenosti in kakšna je povezava med prostorsko - socialno fragmentacijo in evropskim združevanjem. Na podlagi empiričnih študij na tem področju je skušal oblikovati programe oziroma politični dialog na lokalni, nacionalni in evropski ravni, ki se bi zavzemal za reševanje problemov vse večje socialne izključenosti v problematičnih soseskah. Prizadevanja se seveda nadaljujejo s preprečevanjem socialne izključenosti ter s promocijo ekonomske in socialne kohezivnosti ali solidarnosti v EU, znotraj urbanih področij – SOSESK.

Če želimo preprečevati socialno izključenost ter omogočiti posameznikom in družbenim skupinam neovirano vstopanje v socialne odnose ter zadovoljevanje njihovih osnovnih življenjskih potreb, moramo aktivno posegati v socialne procese ter ugotoviti, zakaj določene socialne meje postanejo socialne ovire, zakaj so določene socialne skupine podvržene

segregaciji, zakaj segregacija privede do socialne izključenosti in nenazadnje, zakaj je neko družbeno vedenje boljše od drugega?

3.1. PROCESI SOCIALNEGA IZKLJUČEVANJA V SOSESKAH

Ker se socialna izključenost prostorsko kaže v soseskah in vpliva na kakovost življenjskega prostora, je potrebno stanovanjsko in politično planiranje, ki preprečuje njen nastanek. Le to omogoča oblikovanje življenjskega okolja za udobno in kvalitetno življenje ljudi. Ključno vlogo pri tem ima socialna stanovanjska politika, ki se ukvarja z življenjskimi pogoji in načinom življenja v soseskah, tako tistih z minimalnimi dohodki kakor tistih, ki so brez zaposlitve, etničnih manjšin in podobnih. Socialna stanovanjska politika se nadalje ukvarja tudi z vključevanjem socialno izključenih sosesk v širšo družbo ter z zagotavljanjem družbene kohezivnosti. To dosega tako, da soseski poskuša omogočiti ekonomski razvoj in okoljsko vzdržljivost oziroma prostorsko znosnost ter oblikovanje takšnega socialnega prostora, ki generira družbeno sprejemljive vzorce vedenja in razne možnosti.

»Ranljive« soseske, v katerih socialna izključenost najbolj narašča in so zato tudi same socialno izključene, so najslabše razvite prav na teh nivojih. Zelo slabe so okoljske in prostorske razmere, ekonomski standard ter socialni odnosi in vezi. V takšnih soseskah se oblikujejo specifične družbene razmere, katere je po mnenju Allenove (1998:22) najlažje opisati s pomočjo pojmov kot so razred, državljanstvo in sistem socialnega varstva. Vedno večja koncentracija socialne izključenosti v specifičnih soseskah EU je namreč povezana s spremembami v razredni strukturi, z novimi oblikami državljanstva in s spremembami v sistemih socialnega varstva.

Integracija Evrope in globalizacija je povzročila spreminjanje procesov na trgu delovne sile. Tehnični napredek, tekmovalnost in nova znanja so namreč povzročili spremembo definicije razreda. Na eni strani nastane novi »združeni euro - vladajoči razred«, na drugi strani pa so številni »drugorazredni nacionalni razredi« ter nove oblike delavskih razredov. Razred postane osnova za socialno izključenost, ker predstavlja nekvalificiranost in s tem izgubo socialnega statusa ter nepovezanost in s tem izgubo socialnih vezi s širšo družbo. Prav tako povzroča neenakosti med skupinami, saj določa značilnosti in pozicijo posameznika in skupin v odnosu do trga delovne sile. Trg delovne sile po Benningtonu in Taylorju (v Allen, 1998) postaja vse bolj dualni (»dualni tržni pristop«) in deli delavce na jedrne in periferne. Prvi so opremljeni z raznimi veščinami za tržno tekmo in so uspešno vključeni na trg delovne sile, slednji pa so vse bolj revni in iz tega trga izključeni. Periferni delavci, ki so »slabo« zaposleni,

na primer priložnostno ali za določen čas ter nezaposleni, so skoncentrirani v revnih soseskah, katere so vse bolj socialno izključene.

Vedno večje povezovanje Evrope je med drugim povzročilo tudi redefiniranje pojma državljanstva. Marshall (v Allen, 1998:34) loči tri različne tipe državljanstva, iz katerih izhajajo državljske pravice kot del človekovih pravic. To so civilno državljanstvo, za katerega je značilna enakost pred zakonom, politično državljanstvo, za katerega je značilna možnost sodelovanja v političnem življenju države (volitve) ter socialno državljanstvo, katerega značilnost je minimalna raven materialnega premoženja. S temi dimenzijami je povezana socialna vključenost, kajti kdor nima državljanstva izgubi temeljne človekove pravice in je zato socialno izključen. Državljske pravice namreč izhajajo iz državljanstva, državljanstvo iz nacionalnosti, nacionalnost pa iz etničnosti. Etnične in rasne manjšine brez statusa državljanov nimajo državljskih pravic in so zato socialno izključene. Mednje sodijo v večini primerov emigranti, ki nimajo političnega državljanstva in so zato marginalizirani ter politično in socialno izključeni. Rasa, etnična pripadnost ter migracije niso edini dejavniki socialne izključenosti. Velikokrat so ti dejavniki tudi nezaposlenost ter pasivnost državljanov, ki nimajo socialnega državljanstva oziroma minimalnega materialnega premoženja. Ker se »niso uspeli« zaposliti, so (samo)izključeni iz širše družbe. Posledica pomanjkanja državljskih pravic teh skupin je rasna in etnična diskriminacija ter izolacija socialno izključenih sosesk, v katerih le ti živijo.

Ranljive soseske so zelo odvisne od institucij držav blaginje. Prav socialne politike v okviru socialnih režimov skrbijo za socialno varstvo in vsakodnevno preživetje teh sosesk. So ključni dejavnik preprečevanja socialne izključenosti in integracije ranljivih sosesk v širšo družbo. Znotraj EU obstajajo razlike glede socialno - stanovanjskih politik, zato Esping - Anderson (Allen, 1998:40) loči med tremi tipi oziroma modeli socialnega varstva:

- skandinavski model (social - demokratski model): zaposlenost omogoča državljsko oziroma socialno varnost. Država s pomočjo odnosov med socialnimi partnerji (med podjetji in sindikati) ustvarja razmere relativne zaposlitvene varnosti in takšnih socialnih pogojev zaposlovanja, ki podpirajo blagostanje družbe;
- anglo - saksonski model (liberalni model): državljanstvo omogoča državljsko varnost. Država zagotavlja posameznikom minimalni materialni standard, tako da jim nudi neposredno pomoč;

- kontinentalni (korporativni, konzervativni model): tako kot pri prvem modelu zaposlenost omogoča državljanstvo in socialno varnost. Temelji na recipročnem odnosu med pravicami in dolžnostmi družbenih skupin, ki s skupno participacijo zagotavljajo socialni, materialni in moralni red družbe. Pomembno vlogo pri tem ima civilna družba in sicer cerkev, družina, socialne vezi in podobno.

Stanovanjske soseske so močen dejavnik socializacije in zelo vplivajo na življenje ljudi, na njihove navade in vedenje. Hkrati ustvarjajo različne priložnosti in zato določajo kvaliteto življenja posameznika in skupin. Stanovanjske možnosti »deviantnih sosesk« ne nudijo dovolj priložnosti za kvalitetno življenje ljudi in jih izključujejo iz širše družbe. Čeprav ima soseska večji vpliv na socialno izključenost posameznika in skupin kot politične aktivnosti, so le te nujno potrebne, ker kljub temu deloma pripomorejo k socialni vključenosti ranljivih sosesk. Pomembno vlogo pri oblikovanju socialnih politik imajo socialni partnerji, nedržavne skupine oziroma nevladne organizacije, centralne in lokalne vladne organizacije ter stanovalci sami.

Lahko rečemo, da so ranljive soseske pasivne žrtve zgoraj opisanih družbenih sprememb. Spremembe na trgu delovne sile, spremembe formalnih pravic glede državljanstva in nacionalnosti ter spremembe v sistemih socialne varnosti vplivajo na porast socialne izključenosti v soseskah. Ti družbeni procesi negativno vplivajo na življenje ljudi, ki so nepripravljeni na hitre družbene spremembe in se niso sposobni prilagajati nastali situaciji. Zato so odrinjeni na rob družbe in so primorani živeti v soseskah, ki so izolirane in izključene iz širše družbe. Vendar po mnenju Abrahamsona (1992) obstajajo možne rešitve, ki bi socialno izključene soseske ponovno povezale z družbo in jim omogočile kvalitetno življenje in razvoj. Socialno varstvo posameznikom in skupinam je tako mogoče zagotoviti s pomočjo odnosov družbenih sistemov trga, države in civilne družbe. To pomeni, da je potrebno sodelovanje različnih družbenih akterjev in nenazadnje gospodinjstev in stanovalcev samih.

3.2. PRIMERI IZKUŠENJ SOCIALNE UZKLJUČENOSTI V SOSESKAH

Socialna izključenost sosesk nastane zaradi ovir, ki omejujejo priložnosti za »normalno« življenje ljudi. Te ovire povzročajo zapiranje sosesk od širše družbe, kar zmanjšuje možnost oblikovanja socialnih vezi. Posledica tega je podpiranje tistih aktivnosti, ki še naprej spodbujajo družbeno fragmentacijo in izolacijo.

Če želimo razumeti socialno izključenost na ravni soseske, moramo poznati vsakdanje življenje ljudi v izključenih soseskah in razmere, ki to izključenost še povečujejo. Šele razumevanje razmer omogoča oblikovanje rešitev in ukrepov, ki so potrebni za zmanjševanje oziroma preprečevanje socialne izključenosti v soseskah. Vsakdanje življenje ljudi temelji na nenehnih medsebojnih interakcijah, katere omogočijo oblikovanje socialnih vezi, potrebnih za zadovoljevanje temeljnih človekovih potreb. To dogajanje je pogojeno znotraj okvirov socialno - prostorskih možnosti življenjskega prostora. Soseske torej omogočajo in / ali zavirajo oblikovanje socialnih vezi v vsakdanjem življenju ter omogočajo in / ali zavirajo zadovoljevanje človekovih potreb za kvalitetno življenje.

Izkušnje socialne izključenosti na ravni soseske bom predstavila skozi učinke strukturnih sprememb na vsakdanje življenje ljudi v izključenih soseskah države Anglije in Danske. Gilroy in Speak (1998) na primeru Anglije obravnavata socialne in prostorske ovire v vsakdanjem življenju, ki izolirajo ljudi od širše družbe in sprožijo v posameznikih dodatne psihološke ovire. Na primeru Danske Vestergaardova (1998) obravnava vsakdanje življenje socialno izključenih skupin kot so poulične bande, emigranti in podobno. Te skupine s svojim destruktivnim vedenjem kot je alkoholizem, nasilje, kraje in drugimi asocialnostmi motijo ostale stanovalce in spreminjajo življenjski prostor v tako imenovane slume.

3.2.1. Ovire v socialno izključenih soseskah v Angliji

Vsakdanje življenje je sestavljeno iz številnih mrež socialnih odnosov, ki so potrebni za preživetje posameznika in skupin. Če so te mreže in storitve prekinjene, je ovirano vsakdanje življenje ljudi in zadovoljevanje njihovih temeljnih potreb. Vsakdanje življenje je namreč produkt številnih vsakodnevnih aktivnosti, izbiranja med številnim strategijami za preživetje,

socialne podpore ter raznih užitkov. Pri tem se zastavljajo vprašanja, katere ovire so tiste, ki posameznika in skupine izključijo iz družbe.

Ovire, ki onemogočajo normalno vsakdanje življenje ljudi in povzročajo socialno izključenost sosesk v Angliji, Gilroy in Speak (1998) ločita na:

Prvič, ovire »naš / njihov« (insider /outsider barrier). Te so povezane s pripadnostjo določeni skupini. Gre za delitev med tistimi, ki so znotraj skupine in tistimi izven nje. Socialna izključenost se v tem primeru nanaša na delitev med nami in vami: tistimi, ki imajo službo in tistimi, ki so nezaposleni, tistimi, ki imajo dostop do odločanja in tistimi, ki ga nimajo, tistimi, ki trpijo diskriminacijo zaradi rase, spola ali hendikepiranosti in tistimi izven te skupine. Biti znotraj skupine pomeni imeti družbeno normo in moč, delitev na znotraj/ zunaj pa pomeni oviro, ki vpliva na življenjske priložnosti. *Primer je iskanje službe*: če se nekdo želi zaposliti, potrebuje informacije o prostih delovnih mestih, katere v večini primerov dobi od prijateljev. Če njegovi prijatelji in znanci niso zaposleni, teh podatkov nimajo. Prav tako nezaposlenim služba ni nujno vrednota in ne razmišljajo, da bi se zaposlili. Lahko se zgodi tudi, da ob zaposlitvi nezaposlenega posameznika, ki živi v okolju nezaposlenih oseb le ta naleti na posmeh prijateljev in sosedov.

Drugič, prostorske ovire. Te se nanašajo na slabšo dostopnost manj mobilnih državljanov. To so starejši, osebe z malimi otroki v vozičkih ter invalidi. *Primer je dostopnost do raznih storitev*: ker je večina storitev kot so banke, trgovine, bolnice, službe in podobno v dobrih lokacijah, se morajo tisti iz slabih sosesk preseliti ali vsaj dnevno migrirati, če želijo zadovoljiti svoje vsakodnevne potrebe. Ljudje, ki so težje mobilni tega fizično ne morejo ali si tega celo ne upajo zaradi sramu pred bogatejšimi, ki živijo v bogatih soseskah, kjer so omenjene storitve na voljo.

Tretjič, psihološke ovire. Te se nanašajo na občutek brezupa revnih ljudi oziroma ljudi brez zaposlitve. Revni ljudje, ki živijo v stigmatiziranih soseskah se nenehno ukvarjajo s preživetjem zaradi pomanjkanja služb in nizke ravni izobrazbe. Vsakodnevni neuspehi jih vodijo v nizko stopnjo samozaupanja in v prepričanje o nezmožnosti za zaposlitev. Hkrati pa verjamejo, da bi služba oziroma zaposlitev rešila vse težave, s katerimi se vsakodnevno srečujejo.

Četrtrič, organizacijske ovire. Gre za ovire, ki jih oblikujejo in ohranjajo ljudje, ki storitve nudijo ter na postopke storitev samih. Vzemimo za *primer pomanjkanje otroškega varstva oziroma predrago varstvo*. Govorimo o velikem problemu stigmatiziranih sosesk. Starši (pretežno matere samohranilke) se ne morejo zaposliti, ker nimajo varstva za otroka ali pa si varstva ne morejo privoščiti, ker je predrago. To pomeni, da pomanjkanje finančnih virov in socialnih vezi ljudi v določenih soseskah onemogoča njihovo normalno življenje in zadovoljevanje osnovnih potreb.

Te ovire posamezniku in skupinam otežkočajo ali onemogočajo prehod iz enega življenjskega obdobja v drugo. Izražene so različne situacije prehoda posameznikov ali skupin iz otroštva v adolescenco ali pa situacije, ki povzročijo nenaden prehod iz enega obdobja v drugo takrat, ko nanj še niso pripravljeni. To povzroči oviranje, zaviranje, prekinitev ali pospešitev »normalnih« življenjskih procesov. Vsak življenjski proces ima svoje zahteve, omejitve in časovno obdobje, torej značilnosti, ki jih določajo različni kulturni, socialni, biološki in tehnološki dejavniki. Pomanjkanje tega lahko povzroči socialno izključenost posameznikov in skupin iz procesov življenja ter njihovo izključenost iz raznih storitev in priložnosti. Onemogočeno je njihovo »normalno« funkcioniranje v družbi. *Primer je otroško delo*, kadar otroci revnih staršev v marginaliziranih soseskah pomagajo služiti denar za preživetje. Takšni otroci nimajo priložnosti izživeti svojega otroštva in so primorani nepripravljeni vstopiti v svet odraslih. Družbena situacija jih potisne iz ene življenjske faze v drugo. Omenili pa smo tudi ovire, ki zavirajo normalen prehod iz ene življenjske faze v drugo. *Takšna primera sta zaposlitev in dom*: prehod iz otroštva v odraslost je nujno povezan s samostojnostjo, le ta pa z zaposlitvijo in odhodom od doma in staršev. Proces osamosvajanja je tesno povezan z ustvarjanjem lastne identitete in položaja znotraj družbe. V obdobju adolescence pomeni zaposlitev sposobnost skrbeti sam zase. Kasneje je zaposlitev pomembna za preživetje lastne družine. Nezmožnost dobiti službo močno ovira prehod iz otroštva v dobo odraslosti. Nezmožnost ali nespodobnost pridobivanja zaposlitve ovira tako finančno varnost, kakor tudi osebno zadovoljstvo ter kasnejšo osnovo za zaposlitev v prihodnosti. V vsaki državi je približno 5% mladih med 16. in 18. letom starosti nezaposlenih, se ne šola ali kako drugače izobražuje. Nezaposlenost mladih onemogoči prehod od doma staršev v lasten dom in v svet odraslih, kar povzroči ujetost v otroštvo. Kadar se je mlad posameznik primoran prekmalu odseliti od doma, se lahko sooča z nepripravljenostjo, nezrelostjo, ko ni dorasel zahtevam novo nastalih življenjskih okoliščin.

Zaposlitev mladih je tako sredstvo oziroma vir za pridobitev stanovanja in samostojnosti in je potrebna za integracijo v širšo družbo. V nasprotju pa nezaposlenost onemogoča pridobitev primerne stanovanja na želeni lokaciji, otežuje oblikovanje lastne družine in samostojnosti ter povzroča socialno izključenost. Nezaposleni mladi se zato naselijo v revnih, marginaliziranih soseskah, na slabih lokacijah, ki so izolirane od širše družbe. Te soseske ustvarjajo svoj način življenja in ga prenašajo na nove generacije. Odrasli prenašajo ta cikel na svoje otroke, saj jim tako predstavljajo vzor za nezmožnost zagotovitve pogojev, priložnosti, vezi in ostalih stvari, ki so potrebne za uspešno integracijo v družbo.

Ob tem se zastavlja vprašanje, kako država zmanjšuje ovire in preprečuje socialno izključenost. Politike (npr. socialna politika) lahko s svojimi programi in ukrepi pomagajo socialno izključenim posameznikom in skupinam. Stanovanjska politika to počne z raznimi ukrepi, med katere sodi zagotavljanje socialnih stanovanj za revne, nezaposlene in druge ranljive skupine, ki si same stanovanja na stanovanjskem trgu ne morejo priskrbeti. Velikokrat to priložnost spremlja nekoliko negativen pridih, saj se morajo iskalci socialnih stanovanj zadovoljiti s stanovanjem, ki je na razpolago, ne glede na njegove značilnosti (morebiti staro, slabo opremljeno, v slabi soseski). Za takšnega posameznika to pomeni omejeno samostojnost, saj se mora pri iskanju boljše priložnosti mnogokrat seliti. Socialno stanovanje za posameznika lahko predstavlja tudi neke vrste neuspeh, saj so ta stanovanja etiketirana kot neperspektivna in takšna, ki ne omogočajo možnosti za boljše življenje. V soseskah, kjer prevladujejo socialna stanovanja je nakopičena brezposelnost, revščina, kriminal, brezdomstvo ter socialna izključenost. Za celostno reševanje tega problema je zato potreben »novi pristop, ki temelji na perspektivi vsakdanjega življenja, ki se filtrira skozi urbano politiko, katera prepoznava med seboj povezano naravo različnih elementov življenja« (Gilroy in Speak, 1998:110). Pomembno je razumevanje vezi med stanovanjem in zaposlitvijo, med grajenim okoljem in stanovanjskim upravljanjem, med posameznikovim osebnim socialnim svetom in sposobnostjo izkoriščanja ponujenih priložnosti. Pomembno je preseganje prostorskih ovir in segregacije pri zagotavljanju storitev ter samo zagotavljanje socialnih pravic.

3.2.2. Proces slumifikacije na Danskem

Vestergaardova (1998) preučuje proces slumifikacije v nekaterih industrijskih mestih na Danskem. Preučuje vzroke za nastanek socialne izključenosti teh sosesk in razmere, ki so zanje značilne. Prav tako predstavi probleme, s katerimi se soseske srečujejo in ukrepe nekaterih politik, ki so nujno potrebne za integracijo sosesk v širšo družbo. To doseže z analiziranjem vsakdanjega življenja marginalnih skupin, ki živijo v socialno izključenih soseskah ali t.i. slumih.

Primer, ki ga Vestergaardova analizira se nanaša na velika industrijska posestva v 80 - tih letih (nastala v 60 - tih), v katerih so se od časa nastanka do časa opazovanja pojavili naslednji problemi:

- puščanje streh, uničena okna in vrata, vlažni in neogrevani prostori kot posledica iztrošenosti, vandalizma in nevzdrževanja;
- ekonomski problemi, povezani z nizko vrednostjo stanovanj, kar je nekatera stanovanja potisnilo na rob ekonomskega propada;
- proces »slumifikacije« (mnoge družine so zapuščale te soseske v sedemdesetih letih in zapustile družbene skupine, ki so se srečevale s težavami na trgu delovne sile in v življenju na sploh): v teh slumih so ostali le še nezaposleni, starejši, emigranti in stanovalci, ki so bili odvisni od socialne podpore; v slumih se pojavi kriminal, vandalizem in revščina; o slumih se skozi medije uveljavi negativno mnenje širše družbe.

Za te soseske je značilno, da je prišlo do preobrata, ki bi ga lahko imenovali tudi preobrazba najboljših neprofitnih stanovanj v šestdesetih v problematične slume osemdesetih, kjer vlada stagnacija, zadolževanje in propadanje. Vidna je tipična povezava ekonomskih problemov, kot sta brezposelnost in revščina, socialnih, kot so depriviligiranost, segregacija in izključenost, fizičnih, kot je na primer slab stanovanjski standard ter organizacijskih problemov, ki se izražajo v slabem sodelovanju pri stanovanjskih aktivnostih, popravilih in medsebojni pomoči. Po letu 1993 je prišlo do ponovnega preobrata v teh soseskah, saj so se oblikovali številni ukrepi oziroma programi v zvezi s fizično prenovo, refinanciranjem in zaposlovanjem socialnih delavcev na stanovanjskem področju. Pri tem so sodelovali država, lokalne oblasti ter nacionalni fond Stanovanjskega združenja. Uveljavilo se je neposredno reševanje socialnih problemov in izboljšanje socialnih, fizičnih, tehničnih ter kulturnih

razmer, ki je bilo usmerjeno v urbano okolje. Posledica je bila gradnja socialnih stanovanj, znižanje najemnin, fizična prenova stanovanj, ekonomska rekonstrukcija in socialna iniciativa. Cilj omenjenih programov je bil ustvariti stanovalcem slumov občutek izboljšanja njihovega vsakdanjega življenja ter kvantitetno in kvaliteto zmanjšanje njihovih socialnih problemov. Na Danskem je uveljavljen skandinavski (socialni) model socialnega varstva, ki temelji na enakosti oziroma enakih možnostih za vse, na socialni odgovornosti oziroma skrbi za posameznika ter na upravljanju oziroma skrbi za človekove potrebe. Zato je bila prenova danskih slumov in izboljšanje vsakdanjega življenja njihovih stanovalcev odvisna od civilne družbe, natančneje od socialnih skupin in lokalnih organizacij. Prav tako je bila pri obnovi ključna samo - iniciativa, ki sicer temelji na podpori skupin za samo - pomoč ter na vključevanju v lokalne rekreativne in kulturne aktivnosti.

Oba primera na specifičen način prikazujeta vsakdanje življenje socialno izključenih sosesk. S pomočjo opisovanja razmer in načina življenja v teh soseskah lahko razumemo vzroke socialne izključenosti. Prav tako lahko s pomočjo izkušenj socialne izključenosti sosesk poiščemo vez med življenjem v določeni soseski in socialno izključenostjo. Ugotovimo lahko, da življenje v določenem prostoru pogojujejo prostorske in socialne možnosti, kar pomeni, da obstajajo določene ovire v soseskah, ki potiskajo posameznike in družbene skupine v področje socialne izključenosti. Posledično se razvijejo takšne družbene razmere, ki celotno sosesko izolirajo od širše družbe in življenje v njih postane neznosno in neustrezno za kvaliteto zadovoljevanje temeljnih človekovih potreb. Lahko rečemo, da je kvaliteta življenja ljudi v veliki meri odvisna od življenjskega prostora, saj le ta s svojimi storitvami omogoča ali zavira zadovoljevanje človekovih potreb. Zato mora država s svojimi politikami in programi v teh soseskah zagotoviti ustrezeni stanovanjski standard, infrastrukturo in storitve. Naloga države pa je tudi pomoč pri reintegraciji socialno izključenih sosesk v širšo družbo, saj je le tako omogočen razvoj sosesk ter ljudi, ki v njih živijo in tako razvoj celotne družbe. Družba v celoti in posamezne soseske so namreč odvisne med seboj, zato je celoten družbeni napredek odvisen od njihovega medsebojnega povezovanja ter vzajemnega sodelovanja.

4. PREMAGOVANJE SOCIALNE IZKLJUČENOSTI V SOSESKAH

4.1. UKREPI POLITIK ZA PREMAGOVANJE SOCIALNE IZKLJUČENOSTI V SOSESKAH

Inštrumenti stanovanjske politike se morajo po mnenju (Madanipour »in drugi«, 1998) oblikovati glede na potrebe, ki so zaznane s strani prebivalcev v socialno izključenih soseskah. Prav tako morajo ti inštrumenti vključevati takšne pristope reševanja problemov, ki povezujejo ljudi in prostor. To pomeni, da je potrebno fizično in socialno izboljševati področje socialne izključenosti segregiranih sosesk, pri čemer pa je potrebno sodelovanje med lokalnimi, regionalnimi in nacionalnimi iniciativami. Prav tako je potrebno tudi zbirati informacij za oblikovanje metod, ki so potrebne za uspešno ukrepanje pri razvoju sosesk. Pri regeneraciji in reintegraciji socialno izključenih sosesk pa morajo neizbežno sodelovati tudi stanovalci sami. Strategije za premagovanje socialne izključenosti sosesk morajo združevati individualne in skupinske probleme ter probleme, značilne za vso sosesko. Življenje ljudi in socialni odnosi med njimi so kompleksno definirani, zato so potrebni direktni ukrepi reševanja socialno prostorskih problemov.

Lokalne skupnosti imajo pri zmanjševanju revščine in socialne izključenosti na področju sosesk izjemen pomen, kar je obravnaval Chanan (1992). Močan lokalni razvoj lahko premaga prostorske neenakosti oziroma neenakomerno porazdeljene prednosti in slabosti. Za razvoj lokalnih skupnosti na državni, regionalni, mestni, vaški in sosedski ravni je potrebno sodelovanje socialne in ekonomske politike ter nacionalnih in regionalnih ukrepov za lokalno upravljanje. Potrebno je lokalno upravljanje aktivnosti. Takšen lokalni razvoj, ki temelji na skupinskih projektih in partnerstvu, lahko omogoči revitalizacijo sosesk. To pomeni, da je za reševanje problemov na področju sosesk in drugih regijah potrebno oblikovanje aktivnosti in programov, ki so osredotočeni na specifična lokalna področja, ki jih sooblikujejo združenja tamkajšnjih stanovalcev. Oblikovanje takšnih programov poteka s pomočjo podpore nacionalne iniciative. Pomembno je, da prebivalci sami postanejo ključni akterji lokalnega razvoja, ki delujejo skozi samoupravne skupnosti, zveze, združenja, časopise, cerkve, in

podobne medije, saj so »participacija, socialna kohezivnost in podpora razpršene skozi rekreacijske, religiozne, športne in socialne skupine ter skozi skupine samo -pomoči in socialne politike« (Chanan, 1992:128). Socialna izključenost namreč ni le posledica revščine in brezposelnosti temveč tudi politične, kulturne in socialne izolacije. To pomeni, da za zmanjševanje socialne izključenosti niso zadostni le ukrepi na področju trga delovne sile, ampak je potrebno druženje in sodelovanje ljudi med seboj. Potrebna je participacija, soodločanje in vplivanje ljudi na razvoj lokalnih skupnosti in tako vključevanje ljudi in skupin v delovanje celotne družbe. Lokalni odziv na revščino in socialno izključenost naj bi po mnenju Chanana temeljil na dostopnosti socialne pomoči za posameznike in na dostopnosti skupnostnega dela za skupnosti. Ta pomoč naj bi bila obojestranska, tako da naj bi osebe, ki nudijo pomoč vzpodbujale ljudi, katerim je pomoč namenjena, da tudi sami sodelujejo, se vključujejo in si pomagajo, kar naj bi krepilo njihovo avtonomijo. Kljub temu pa je to zgolj en vidik reševanja problemov na lokalni ravni, saj soseske same ne morejo reševati problemov revščine in socialne izključenosti. Zato strategije reševanja problemov v soseskah, ki vodijo lokalne aktivnosti temeljijo na tistih aktivnostih, ki jih specifična soseska obvlada, hkrati pa jih usmerjajo javne avtoritete, zasebna gospodinjstva, nacionalne prostovoljne organizacije ter druge institucije. Strategije morajo tako vključevati socialne, ekonomske in okoljske probleme, sooblikovati jih morajo lokalni prebivalci in javni servisi, reševanje problemov pa mora biti fleksibilno in ciljno naravnano ter mora imeti dolgoročne učinke na življenje ljudi.

Šele, ko razumemo vsakdanje življenje ljudi v socialno izključenih soseskah lahko oblikujemo odnose, ki zmanjšujejo socialno izključenost in povečujejo socialno integracijo.

Analiza posameznih študij primera socialno izključenih sosesk kaže, da obstajata dva procesa, ki oblikujeta socialno izključenost sosesk. In sicer zaposlitev oziroma pomanjkanje le te ter sposobnosti in kvalifikacije oziroma pomanjkanje le teh. Slednje omogoča zaposlenost, le ta pa preživetje in oblikovanje socialnih vezi. Ko zagotovimo oboje, lahko premagamo socialno izključenost. Globalizacija in posledično strukturne družbene spremembe so transnacionalni proces, zato kljub nekaterim razlikam glede socialne izključenosti obstajajo podobnosti in enake izkušnje med državami. Pri reševanju problemov socialne izključenosti in pri promociji socialne integracije se zato lahko učimo drug od drugega. Uporabimo lahko podobne ukrepe, kljub temu pa se moramo zavedati specifičnih odzivov na mikro - ravni.

Evropska Unija je zaznala nastale probleme svojega združevanja in poglobljanja vezi ter je v letih od 1989 do 1994 sprejela t.i. *Tretji program revščine* (Third Poverty Programme) (glej Commins, 1995). Medtem, ko sta se prva dva programa ukvarjala s vprašanjem revščine, se ta ubada s problemi socialne izključenosti v EU. Cilj programa je razvoj preventivnih ukrepov za pomoč rizičnim skupinam in razvoj ukrepov za zmanjševanje njihove ekonomske in socialne deprivacije. Prav tako je cilj programa oblikovanje multidimenzionalnega modela za njihovo reintegracijo v širšo družbo. Pri uresničevanju zastavljenih ukrepov program nalaga sodelovanje na vseh dimenzijah socialne izključenosti, kot je izobraževanje, zaposlovanje, stanovanje in drugo. Zahteva tudi partnersko sodelovanje raznih akterjev, javnih in zasebnih organizacij ter aktivno vključevanje socialno izključenih skupin pri reševanju problemov. Aktivnosti, ki jih program zahteva morajo biti transparentne oziroma odprte za javnost, prav tako pa morajo biti transnacionalne, kar pomeni, da si morajo države izmenjavati izkušnje. Celoten razvoj, napredovanje in delovanje politik pa mora biti podvrženo samo ocenjevanju. Aktivnosti, ki jih program narekuje se nanašajo na področje ekonomske integracije, politične participacije ter kulturne in skupnostne integracije. Namenjene so poklicnemu izobraževanju za oblikovanje novih zaposlitvenih možnosti, izboljšanju življenjskih razmer stanovanj in sosesk oziroma fizičnega prostora depriviligiranih sosesk, pa tudi izboljšanju lokalnih infrastruktur oziroma organizacij, v smislu centrov pomoči. Razne aktivnosti depriviligirane skupine vključujejo v projekte odločanja in pomoči ter jih seznanjajo z njihovimi problemi in pravicami. Nenazadnje je namen programa ustvarjanje socialnih mrež med socialno izključenimi skupinami, saj je le ta namenjen razvoju kulturnih in rekreativnih možnosti za emigrante, mlade, starejše in druge ranljive socialne skupine. »Primarni cilj 3. programa revščine ni bil doseganje integracije največjega možnega števila izključenih ljudi, ampak promocija novih organizacijskih modelov in preventivnih ukrepov za premagovanje izključenosti« (Conroy v Commins, 1995:148). Program je bil del širše raziskave usmeritve socialnih politik v prihodnosti, znotraj Evropske Unije. Ključni namen pa je bil razvoj socialnega in ekonomskega napredka ter zagotavljanje procesov socialne integracije za izboljšanje življenjskega standarda vseh ljudi.

4.2. PRIMERI REŠEVANJA SOCIALNE IZKLJUČENOSTI

V prejšnjem poglavju sem opisala nekatere izkušnje socialne izključenosti na ravni soseske ter vzroke za njen nastanek. Prav tako sem predstavila procese socialne izključenosti in vsakdanje življenje marginaliziranih sosesk, v katerih se socialna izključenost najpogosteje pojavlja. Namen tega je bila analiza razmer v socialno izključenih soseskah, ki je potrebna za oblikovanje ukrepov in programov ustreznih politik za reševanje tega problema.

V tem poglavju želim predstaviti odgovore nekaterih sosesk na ta problem. Predstaviti želim tiste načine delovanja, ki so jih socialno izključene soseske uporabile za reševanje in premagovanje socialne izključenosti. Pomembno vlogo pri tem imajo socialne in stanovanjske politike, občinski, državni in drugi viri, znotraj - sosedski (odnosi znotraj problematičnih sosesk) in zunaj - sosedski (odnosi med problematičnimi soseskami in širšo družbo) odnosi ter številni drugi elementi, ki povečujejo socialno integracijo.

Analizirala bom ugotovitve različnih avtorjev o socialno izključenih soseskah v naslednjih državah: Nemčiji, Portugalski, Veliki Britaniji in Švedski. Študije primera teh področij omogočajo razumevanje uporabe novih socialnih strategij in perspektiv premagovanja socialne izključenosti ter odzive sosesk na socialno izključenost.

4.2.1. Politike v boju proti socialni izključenosti v Nemčiji

Kurpick in Weck (1998) sta preučevala procese socialne izključenosti v Nemčiji in podala predloge za politike premagovanja le teh. Analiza temelji na razmerah v naselju Northrhine - Westphalia v Nemčiji. To je nekdanje industrijsko področje, s 4400 km² in 5.4 milijoni prebivalcev. Po ekonomskih spremembah, ki so nastale kot posledica zaprtja rudnikov premoga, železarn in drugih s tem povezanih predelovalnih industrij, je prišlo do uničenja industrijskih aktivnosti, prenehanja dela in pretrganja socialnih vezi. Vsakdanje življenje ljudi na tem področju je pred ekonomskimi spremembami temeljilo na industriji. Njihovo socialno življenje, prostočasovne aktivnosti in prav tako delavsko - stanovanjske sheme, ki so zagotavljale stanovanja, so bili vezani na skupno delavsko izkušnjo. Po propadu industrije so se uničile tradicionalne socialne mreže, narasla je socialna neenakost, določeni posamezniki

in skupine, predvsem dolgotrajno brezposelni, tujci in novi emigranti pa so postali žrtve socialne izključenosti. Le ti so bili izključeni tako iz trga delovne sile, kot tudi iz socialnih in kulturnih priložnosti. Zaradi neustrezne naselitvene strukture, neustrezne infrastrukture soseske in prav tako neustreznega kvalifikacijskega profila ljudi, se ta (prej) industrijska soseska ni uspela prilagoditi in razviti za delo v tretjem sektorju ter tako kompenzirati propadlo industrijo. Zato so se oblikovale številne modernizacijske politike in regionalno - strukturni programi, ki naj bi promovirali socialno integracijo nerazvitih sosesk. Nastal je Northrhine - Westphalia fundacijski sklad za pomoč tistim soseskam na tem področju, ki so nestabilne v socialni, ekonomski in fizični strukturi ter v kvaliteti stanovanj. Program je bil namenjen urbani rehabilitaciji, ekonomskemu razvoju, izobraževalnemu in kvalifikacijskemu napredku, socialni iniciativi, lokalnim združenjem ter izboljšanju socialnih servisov in kulturnih priložnosti. Uveljavili so se štirje principi oziroma pristopi zmanjševanja socialne izključenosti:

- integracijsko - regeneracijski pristop: revitalizacija depriviligiranih sosesk skozi povezovanje raznih področij (ekonomskega razvoja, povečanja investicij, naraščanja zaposlovanja, uvedbe športnih aktivnosti, krepitve socialnih mrež);
- horizontalno (znotraj soseske) in vertikalno (znotraj političnih sistemov) povezovanje ljudi: povezovanje lokalnih avtoritet, podjetij in stanovalcev za boljše zadovoljevanje lokalnih potreb sosesk;
- fleksibilnost glede uporabe in upravljanja z ustreznimi strategijami na lokalni ravni, (vsaka soseska ukrepa na lasten način, glede na lastne potrebe in probleme);
- prenos »know - howa« in izmenjava izkušenj med soseskami za uspešno uporabo strategij, projektov, programov, in podobno.

Pristopi med soseskami na področju Northrhine - Westphalijske so bili različni in prav tako so se razlikovale njihove izkušnje. Nanašali so se na izboljšanje različnih področij, kot so zaposlovanje, izobraževanje, socialna infrastruktura in druge storitve v smislu samopomoči, medsebojnega povezovanja in dela z mladimi. Vse pa je temeljilo na medsebojnem povezovanju raznih agencij in storitev s stanovalci. Oblikovale so se javne razprave, ki so vsebovale razne ideje in komentarje. Rezultati so bili zelo pozitivni in programi zelo uspešni. Okrepile so se socialne in medkulturne vezi stanovalcev, izboljšali so se njihovi življenjski pogoji, v obliki igrišč in parkov se je zgradila infrastruktura za mlade. Povečala se je raven izobrazbe in zaposlovanja, pojavile so se nove socio - kulturne možnosti. V projekte so se vključila razna združenja, institucije in posamezniki. Soseske so postale področja

samoinicijative in samoorganiziranosti, saj so se v projekte aktivno vključevali tudi stanovalci.

4.2.2. Mobilizacija občinskih in državnih (javnih) virov na Portugalskem

Naslednja analiza temelji na preučevanju vsakdanjih socialnih odnosov v urbanih področjih, ki so za ljudi in soseske zelo destruktivni in povzročajo socialno izključenost in družbeno fragmentacijo. Na primeru Portugalske je te razmere opisala Freitas (1998). Predstavila je občinske in državne vire, ki so jih uporabili za premagovanje socialne izključenosti na teh področjih.

Stopnja revščine in socialne izključenosti je na Portugalskem zelo visoka. To so pokazale različne raziskave in študije o življenju v urbanih predelih, kjer prevladuje barakarstvo. Značilna zanje so skupna stanovanja, slumi, neustrezna infrastruktura, zelo nizki dohodki, veliko otrok ter slaba kvaliteta življenja na sploh. Takšen način življenja vodi v akumulacijo »praznin« v kulturi in izobrazbi, v poklicnih in socialnih spretnostih, v dostopu do javnih storitev, do boljših stanovanjskih pogojev ter do vseh državljskih pravic in dolžnosti. Iz teh razlogov je leta 1993 centralna vlada na Portugalskem oblikovala program »PER« (program Especial de Realojament) - program ponovne naselitve ljudi kot politični odgovor na nastale socialne in stanovanjske probleme. Kar 50.000 družin je v tistem času iz različnih razlogov potrebovalo stanovanje (stara in slaba stanovanja, stanovanja brez ustrezne infrastrukture, slumi), zato je bil ta program izjemnega pomena. Posredno in neposredno je bil namenjen spreminjanju načina življenja ljudi, urbane podobe in kvalitete stanovanj. Pri tem je bila pomembna tako socialna promocija v smislu zmanjševanja socialne izključenosti, kakor tudi politična promocija v smislu vpeljevanja pravil, pravic, dolžnosti in participacije. Projekt je bil namenjen fizični prenovi, finančnemu posredovanju ter gradnji novih stanovanj. Spodbuditi je želel participacijo različnih akterjev, na primer politike, javnost in strokovnjake, s čimer naj bi dosegali širše socialne učinke. Realizacija programa se je začela, ko so se izpostavili glavni problemi ter so se oblikovale ideje za reševanje le teh, ko so se vanj vključili politiki, strokovnjaki in tehnologi, ki so oblikovali ustrezne strategije in pristope.

4.2.3. Premagovanje socialne izključenosti v Veliki Britaniji

Tretji primer, ki se prav tako nanaša na socialno izključenost urbanih sosesk, sta v Angliji preučevala Cameron in Davoudi (1998). Analizirala sta naraščanje izolacije ranljivih družbenih skupin v marginaliziranih soseskah. Želela sta pokazati, da socialna izključenost v soseskah ne temelji zgolj na ekonomski ravni, torej na brezposelnosti in revščini, ampak obstaja več dimenzij socialne izključenosti in je zato premagovanje tega problema mnogo bolj kompleksno.

Reševanje problema socialne izključenosti je lahko osredotočeno na materialno dimenzijo in takrat je premagovanje le te vezano na iskanje novih vezi, »izključenih« iz ekonomskega življenja. Premagovanje izključenosti omenjene dimenzije dosegamo na primer s pomočjo izobraževanja in zaposlovanja, čemur pravimo *gledanje navzven* (»looking out«). Lahko pa se osredotočimo na socialno in kulturno dimenzijo socialne izključenosti in takrat je premagovanje le te vezano na iskanje novih vezi, »izključenih« iz širše družbe in družbenega reda. Premagovanje izključenosti v tem primeru izvajamo s pomočjo krepitev opolnomočenja skupnosti, kar imenujemo *gledanje navznoter* (»looking in«). Na ravni soseske se ti dve perspektivi po mnenju Cameron kažeta takole:

1. gledanje navzven: politike so osredotočene na to, kako ljudi v ranljivih soseskah bolje usposobiti za tržno tekmo, ki je izven njihovih sosesk;
2. gledanje navznoter: politike so osredotočene na izboljšanje socialnih, kulturnih in okoljskih razmer v ranljivih soseskah, vršijo aktivnosti v smislu izgradnje socialnih in institucionalnih kapacitet, kar bi omogočilo integracijo ranljivih sosesk s širšo družbo.

Ta dva pogleda, ki sta del urbane regeneracijske politike so leta 1990 vpeljali na področju Tynesida, v Veliki Britaniji. Vseboval je štiri faze. Prva faza se je pričela v poznih šestdesetih letih, ko je vlada v Britaniji prvič priznala socialne probleme v urbanih naseljih. Zaznala je problem etničnih manjšin in problem ujetosti novih generacij v problematične soseske, ki imajo lastne subkulture. Takšno stanje je povzročalo apatijo in odtujitev tamkajšnjega prebivalstva od širše družbe. Vlada je prav tako priznala obstoj multi - dimenzionalne deprivacije, ki je bila povezana z razvojem najnižjega razreda. Nato se je v sredini sedemdesetih let v urbanih naseljih pojavil upad industrije, ki je povzročil ekonomski problem zaposlitve. Vlogo reševanja tega problema so prevzele lokalno - ekonomske razvojne

politike, ki so pomagale lokalnim podjetjem oblikovati nova delovna mesta v depriviligiranih soseskah, tako da so jim priskrbeli zemljo in zgradbe, posojila ter potrebna potrdila. V osemdesetih je v urbanih naseljih še vedno prevladovalo reševanje ekonomskih problemov, vendar je ključno vlogo pri tem imel privatni sektor. V smislu fizične in ekonomske prenovе mesta je bil bistven razvoj komercialnih posesti. Tretja faza je bila urbana regeneracija oziroma ekonomska integracija. V devetdesetih se v teh problematičnih urbanih mestnih jedrih začne urbana revitalizacija usmerjati še k ljudem. Povezovati se začnejo lokalne avtoritete, lokalna podjetja, prostovoljni sektor in lokalne skupnosti. Reševanje problemov depriviligiranih sosesk temelji na med seboj povezani socialni, fizični in ekonomski regeneraciji. V prenovi soseske se vključita pristopa »looking out« in »looking in«, ki se med seboj dopolnjujeta in sta skupaj usmerjena v uresničevanje naslednjih ciljev: razvoj depriviligiranih sosesk, ki je potencial za razvoj mesta in širše družbe; uvedba ustreznih ukrepov, ki bi omogočila dostop do priložnosti »ranljivim« posameznikom in skupinam ter povezava nerazvitih sosesk in njihovih stanovalcev z mestom in centralno ekonomijo.

Dve tipično problematični soseski Tynesida (Meadow Well in Cruddas Park), ki se soočata s številnimi težavami kot so revščina, dolgotrajna brezposelnost, kriminal in socialna marginalnost, sta za reševanje teh problemov uporabile principa "looking out" in "looking in«. Prvi princip »pogled navzven«, ki sta ga soseski uporabili, vsebuje naslednje prijeme: razvoj lastništva, povečanje investicij in oblikovanje novih delovnih mest, sodelovanje z drugimi področji, ki imajo prosta delovna mesta, povečevanje ravni izobrazbe, kvalifikacij in drugih sposobnosti, potrebnih za delo in podobno. »Pogled navznoter« je drugi princip, ki sta ga uporabili soseski in vsebuje še nekatere druge prijeme: vključevanje dela skupnosti in prostovoljcev, sodelovanje oziroma partnerstvo med državno vlado, privatnim sektorjem in občinami, usposabljanje lokalnih skupnosti za kontrolo nad organizacijami in tako naprej. Nobeden od projektov ni bil v celoti uspešen. Pojavljali so se interni konflikti, projekta sta bila zelo zahtevna in odgovorna, hkrati pa je bilo mnogo omejitev in kontrole nad razpoložljivimi viri.

Primer področja Tyneside v Veliki Britaniji omogoča boljše razumevanje procesa regeneracije problematičnih urbanih naselij - sosesk, tako v materialnem, kot tudi v kulturnem smislu. Hkrati jasno kaže, da je težko povezati depriviligirane soseske s širšo družbo na ekonomskem, političnem in socialnem nivoju. Ranljive soseske se kljub številnim programom in pristopom za preprečevanje socialne izključenosti še vedno soočajo z nezaposlenostjo,

okoljsko degradacijo, družbeno stigmatizacijo, s socialno marginalizacijo in še z mnogimi drugimi težavami.

4.2.4. Preprečevanje socialne izključenosti in krepitev socialne integracije na Švedskem

Zadnji primer, ki ga navajam za prikaz reševanja problemov socialne izključenosti v soseskah se nanaša na razmere Švedske. Preučevala sta jih Cars in Edgren - Schori (1998). Študija primera temelji na preučevanju emigrantskih skupin, ki so se naselile v švedskih mestih. Področja oziroma soseske, kamor so se emigranti naseljevali, so zaradi različnih dejavnikov postajale vse bolj marginalizirane in socialno izključene. Zato sta avtorja predstavila ukrepe, ki jih je švedska vlada sprejela za premagovanje tega problema.

Tradicionalne politike so tudi na Švedskem zašle v slepo ulico. Socialni programi so zaradi ekonomske recesije, sprememb na trgu delovne sile in naraščanja nezaposlenosti postali neuspešni in nezadostni. Niso ustrezni pri zagotavljanju socialne varnosti, kar dokazuje visoka stopnja revščine in socialne izključenosti, hkrati pa je preveč ljudi odvisnih od socialne pomoči. Primer Blakulle opisuje enega izmed načinov premagovanja socialne izključenosti ter uporabo primernih politik na Švedskem. Področje, v katerem prevladuje socialna izključenost in je socialno ter etnično segregirano, je bilo zgrajeno v letu 1940. V njem živi 4000 prebivalcev iz 50 različnih držav, najpogosteje v barakah. Problem Blakulle je nezaposlenost, odvisnost od socialnega varstva, uporaba drog, mladostni kriminal, družinsko nasilje, napetost med emigrantskimi skupinami znotraj področja ter spori med emigranti in domačini. Projekt regeneracije Blakulle je imel 4 faze. Prva faza je temeljila na pregledu problemov in razpoložljivih virov od leta 1991 do 1992, druga je že zahtevala oblikovanje idej za prenovo, v letu 1993, naslednja faza izpeljevanje same regeneracije od leta 1994 do 1995, zadnja faza pa uvedbo novih pristopov delovanja na področju socialnih mrež, izobraževanja, zdravstva in trga delovne sile, ki je potekala leta 1996. Cilji projekta so bili usmerjeni v oblikovanje takšnih razmer v soseskah, ki bi bili ljudem v ponos in v zadovoljstvo. Slednje se nanaša na zadovoljstvo z okoljskimi razmerami, aktivnostmi in storitvami, ki bi ljudem dajale občutek varnosti, udobja in domačnosti. Stanovalci naj bi aktivno sodelovali pri oblikovanju ciljev, virov in programov. Namen regeneracijskih ukrepov je bil zmanjšanje socialne ranljivosti in

izključenosti ljudi in skupin ter ohranjanje oziroma povečevanje socialne integracije. To je temeljilo na sodelovanju nacionalne vlade, lokalnih stanovanjskih podjetij, lokalnih samouprav ter nenazadnje stanovalcev problematičnih sosesk.

V primeru Blakulle so za premagovanje socialne izključenosti in povečevanje socialne integracije imele pomembno vlogo socialna in stanovanjska politika, politika trga delovne sile in emigracijska politika. Socialna politika je vključevala programe za zagotavljanje osnovnih potreb in programe za izboljšanje učinkovitosti ljudi v izključenih soseskah. Cilji socialnih politik so bili oblikovani glede na potrebe ljudi, njihove vrednote in način življenja in so bili zato specifični za vsako sosesko. Potrebna je bila komunikacija med vodstvom socialnih politik, med planerji in stanovalci. Potrebno je bilo sodelovanje učiteljev, socialnih delavcev, policije in direktorjev stanovanjskih podjetij. V vsaki soseski je bilo potrebno vzpostaviti določen družbeni red, ki so se ga morali držati tako upravniki kot stanovalci. Potrebna so bila jasna pravila in ustrezne sankcije za kraje, grafiti, vandalizem in onesnaževanje okolja. Skupaj so oblikovali prioritete in glede na to oblikovali ustrezen način obnašanja, saj bi lahko vsako drugačno vedenje omajalo »normalno« življenje soseske in njen razvoj. Stanovanjska politika je vključevala programe fizičnega prenavljanja stanovanj in tudi socialnega okolja, pri čemer so imeli pomembno vlogo stanovalci in emigranti. Cilj stanovanjske politike je bil izboljšanje kvalitete življenja ljudi v problematičnih soseskah in sicer na način, ki bi zagotovil gospodinjstvom zdrava in prostorna stanovanja po dosegljivi ceni. Program je promoviral tudi anti - segregacijo v etnično mešanih soseskah, zato je bil usmerjen v povečevanje enakosti in socialne integracije. Politika trga delovne sile je kot naslednja izmed sodelujočih politik vključevala programe socialne pomoči nezaposlenim. Težila je k povečanju stopnje zaposlenosti, tako da je spreminjala določena pravila na trgu delovne sile. Nudila je denarno podporo oziroma nadomestila za plače, denarno pomoč gospodinjstvom ter posojila za emigrante. Največji problem na trgu delovne sile so predstavljali prav emigranti, saj niso imeli urejenega državljanstva in se zato niso mogli zaposliti. Velik problem je prav tako predstavljala nezaposlenost žensk in splošna dolgotrajna nezaposlenost. Slednja ni predstavljala zgolj nezmožnosti preživetja, ampak tudi nezmožnost oblikovanja širših socialnih vezi. Kratkoročna pomoč nezaposlenim je kot že rečeno socialna pomoč v smislu denarne podpore. Le ta dolgoročno lahko predstavlja oviro, saj je pogoj za denarno podporo nezaposlenost. Dolgoročno prejemanje denarne pomoči tako lahko ustvarja pasivno odvisnost posameznika in ga ne stimulira k iskanju nove zaposlitve. Politika trga delovne sile je bila zato usmerjena k izobraževanju ljudi in k samopomoči pri zaposlovanju ter k oblikovanju

takšnih družbenih razmer, ki bi omogočile vsem enake možnosti glede zaposlitve. Emigracijska politika je kot zadnja sodelujoča vključevala programe v zvezi z emigranti, ki so predstavljali največji delež ranljivih sosesk na Švedskem. Emigranti so najpogostejše nezaposleni in odvisni od socialne pomoči ter segregirani in izključeni iz pomembnih aktivnosti glede upravljanja sosesk, v katerih živijo. Vzroki za to so pomanjkanje znanja, nevednosti in drugačne vrednote. Ker so emigranti na Švedskem največji problem, je bil cilj emigracijske politike usmerjen prav k minimiziranju migracij, tako da so povečali kontrolo in pritiske nanje. Zadnji in tudi najpomembnejši cilj te politike pa je bil družbeno sprejemanje multikulturalizma oziroma doseganje enakosti različnih kultur in vrednot ter ustvarjanje enakih možnosti za vse. Programi emigrantskih politik so bili namenjeni izboljšanju izobrazbe emigrantov v smislu poznavanja jezika, norm, vrednot, načina vedenja družbe v kateri živijo in individualnemu delovanju oziroma samoupravljanju emigrantskih skupin. Na koncu pa se je celoten program usmeril še k zmanjševanju negativnega odnosa širše družbe do emigrantov in v prizadevanja njihovega vključevanja vanjo.

5. SKLEP

Socialna izključenost je pojem, ki se pojavlja v povezavi z revščino, socialno marginalizacijo in socialno segregacijo. Predstavlja velik družbeni problem, ki se pojavlja zaradi demografskih sprememb, ekonomskega restrukturiranja, visoke stopnje brezposelnosti, novih tehnologij ter političnega in institucionalnega razvoja povsod po Evropi. Najpogosteje se pojavlja v specifičnih, zelo revnih, nerazvitih in depriviranih soseskah. Namen diplomske naloge je bil prikazati, kako procesi socialne izključenosti vplivajo na posameznika in skupine ljudi, ki živijo v specifičnih soseskah ter ugotoviti, ali tudi življenjski prostor oziroma soseska vpliva na socialno izključenost posameznika in skupin. Cilj diplomske naloge je bil poiskati vez med sosesko in socialno izključenostjo. Ugotoviti sem želela tudi, kakšen pomen ima socialna izključenost v vsakdanjem življenju ljudi, ki živijo v specifičnih soseskah.

Naloga je tako vsebovala opise in definicije vseh pojmov, ki so se nanašali na socialno izključenost. Najprej je bila potrebna razlaga pojmov na področju stanovanja in soseske, ki je kasneje sledila tudi na področju socialne izključenosti. Področje stanovanja, ki je relevantno za razumevanje naloge sem najprej opisala skozi koncept primerne stanovanja, saj se prav izključenost iz stanovanjskega področja kaže kot odsotnost ali neprimernost stanovanjskih pogojev. Primerno stanovanje je temeljna človekova pravica, ki jo morajo države v okviru svojih možnosti zagotoviti vsem državljanom. Merilo primernosti stanovanja je minimalni stanovanjski standard in ne predstavlja stanovanja zgolj kot strehe nad glavo, ampak predstavlja določeno kakovost stanovanja, ki s svojimi lastnostmi omogoča »normalno« življenje. Primerno stanovanje in soseska v kateri se stanovanje fizično nahaja, je predpogoj za zadovoljevanje človekovih potreb in kvalitetno življenje ljudi. Soseska je tako naslednji pojem, ki je povezan s področjem stanovanja in z mojo nalogo. Stanovanjska soseska ni samo fizični prostor oziroma teritorij stanovanja, pač pa je tudi socialni prostor, ki ga oblikujejo v njej živeči ljudje. Tvorijo jo vse njene fizične lastnosti kot tudi socialne interakcije ljudi, ki se vršijo na njenem področju. Tako prostorske kot socialne lastnosti soseske pa določajo okvire vsakodnevnih aktivnosti ljudi in tako kot primerno kakovostno stanovanje vplivajo na kvaliteto življenja. Kadar soseska za ljudi predstavlja bolj oviro kot možnost zadovoljevanja potreb, se v njej oblikujejo disfunkcionalne družbene razmere, katere vodijo v dezorganizacijo, stagnacijo in dezintegracijo soseske. To lahko povzroči socialno izključenost soseske, kar pa lahko popolnoma zatre vse socialne stike, ki omogočajo kvalitetno življenje. Širjenje socialne izključenosti preprečujejo razne politike, ki so za razumevanje naloge

najbolj relevantne. Stanovanjska politika v sodelovanju z drugimi, za to odgovornimi politikami primarno zagotavlja primerno stanovanje in sosesko, opremljeno z ustrezno infrastrukturo. Kadar pa obstajajo soseske, kjer ni primernih stanovanj in kjer vlada socialna izključenost, stanovanjska politika z raznimi ukrepi, inštrumenti in programi zmanjšuje stopnjo socialne izključenosti in povečuje integracijo soseske v širšo družbo.

Področju socialne izključenosti je tako namenjen drugi del diplomske naloge. Opredelitev socialne izključenosti se pričinja z opisom temeljnih dimenzij socialne izključenosti. Socialna izključenost je multidimenzionalni pojav modernih in postmodernih družb in pomeni izključenost iz več dimenzij hkrati. Vzroki za njen nastanek so predvsem globalne družbene spremembe, katere so povzročile razliko med revščino in socialno izključenostjo in so za ranljive družbene skupine mnogo bolj usodne. Socialna izključenost je sorodna revščini, hkrati pa je mnogo širši družbeni fenomen, ki lahko popolnoma ustavi zadovoljevanje človekovih, ne zgolj materialnih potreb. Socialno izključenost lahko merimo s pomočjo indikatorjev socialne izključenosti, vendar lahko zaradi njene kompleksnosti podamo le posredne analize njene stopnje. Tudi na področju Slovenije so opravljene široke raziskave na tem področju, ugotovitve pa so pokazale, da so za Slovenijo značilne enake pojavne oblike revščine in socialne izključenosti kot v evropskem prostoru. Socialna izključenost je predvsem pojav urbanih področij. Mestne soseske so torej tista področja, kjer se socialna izključenost najbolj izrazito kaže.

Iz tega razloga sem jedro naloge usmerila v analizo socialne izključenosti na ravni soseske. Na podlagi preučevanja sekundarnih virov in analize mnogih primerov socialne izključenosti sosesk sem najprej opisala procese socialne izključenosti v soseskah. Socialno izključevanje je dolgotrajen proces, ki zaradi poglobljanja razrednih razlik, manjšanja državljskih pravic in migracij ter zaradi manjšanja socialnega varstva, potiska nekatere ranljive družbene skupine v socialno izključene soseske. V nadaljevanju sem nekatere primere socialne izključenosti na ravni soseske tudi opisala. Tako sem prikazala, kako določene ovire znotraj socialno izključenih sosesk zmanjšujejo možnosti zadovoljevanja potreb in kako lahko spremenjene družbene razmere vplivajo na sosesko ter jo izolirajo od širše družbe. Ob tej analizi sem ugotovila, da šele razumevanje vsakdanjega življenja ljudi v socialno izključenih soseskah in poznavanje njihovih izkušenj v zvezi z reševanjem problemov omogočata učinkovito premagovanje socialne izključenosti. Ugotovila sem, da specifični družbeni dejavniki potisnejo ljudi iz širše družbe v soseske, kjer prevladuje deprivacija in kjer jim

procesi socialne izključenosti preprečujejo, da bi ubežali tej situaciji ter se ponovno integrirali v prevladujočo družbo.

Ker je socialna izključenost na področju sosesk problem, ki ga stanovalci sami ne morejo reševati, obstajajo socialne politike, ki s svojimi ukrepi stopnjo socialne izključenosti bolj ali manj uspešno zmanjšujejo. V nalogi sem zato opisala nekatere primere reševanja problemov socialne izključenosti v specifičnih urbanih soseskah Evropske Unije. Analize študij primera so pokazale, da so uporabljeni ukrepi, ki so bili večinoma uspešni, temeljili na sodelovanju državnih virov, nevladnih organizacij, prostovoljnih združenj in aktivnega vključevanja stanovalcev.

Podobno velja tudi za Slovenijo, ki je zaradi spremembe družbenega reda po letu 1990 in zaradi vsesplošnih globalnih sprememb prav tako občutila izrazito naraščanje revščine in socialne izključenosti. Po zadnjih statističnih izračunih naj bi bilo v Sloveniji revnih 14.9 odstotka gospodinjstev, med katerimi prevladujejo enoroditeljske družine, socialno izključenih, kot ugotavlja Trbanc, pa naj bi bilo okrog 6.4 odstotka prebivalcev. Najvišja stopnja socialne izključenosti naj bi bila na področju izobrazbe in stanovanja, nekoliko manjša pa na področju medosebnih (socialnih) stikov. Z namenom reševanja problemov revščine in socialne izključenosti je Slovenija tudi na področju stanovanja in sosesk sprejela nove programe, ukrepe in inštrumente. Da bi prišlo do učinkovitega razvoja naselij in sosesk, so se v programe reševanja stanovanjskih problemov vključila telesa na državni, regionalni in lokalni ravni. Vlada RS je tako leta 2000 sprejela Program boja proti revščini in socialni izključenosti, kateri naj bi z posrednimi ukrepi na področju zaposlovanja, izobraževanja, področja socialne varnosti in stanovanjskega področja pripomogel k integraciji socialno izključenih sosesk. Vloga stanovanjske politike v Sloveniji je zgolj posredna, saj prevladuje podporni tip stanovanjske oskrbe, kar pomeni, da država zagotavlja zgolj priložnosti za pridobivanje primerne stanovanja. Z novim stanovanjskim programom (NSP) pa želi država v prihodnje neposredno ukrepati z zakoni in finančnimi intervencijami. Izvajanje posrednih ukrepov država izvaja z davčno politiko in z ukrepi lokalnih skupin, med katere uvrščamo subvencije, sofinanciranje in gradnjo socialnih stanovanj. Pri reševanju socialne izključenosti na stanovanjski ravni morajo pomembno vlogo prevzeti tudi občine, saj morajo tudi one priskrbeti socialna stanovanja s samoiniciativno gradnjo novih in prenavljanjem starih ter s subvencioniranjem najemnin. Ti ukrepi so v Sloveniji nujno potrebni, saj je po mnenju Črnič

Mali in Kreitmayer (1998) področje oskrbe s primernimi, kakovostnimi in cenovno dosegljivimi stanovanji zalo neurejeno.

V nalogi sem torej preučevala strukturne družbene spremembe, ki povzročajo nastanek socialne izključenosti v soseskah. Globalizacija, za katero je značilna učinkovitost in konkurenčnost, s seboj prinaša mnoge negativne posledice. Zmanjševanje plač, upadanje moči sindikatov, priložnostna dela, strukturne spremembe dela, upad delovnih mest ter fiskalno zaostrovanje, povzroča vse večje razlike med razredi. Malo je tistih, ki imajo od združevanja evropskih narodov koristi, vedno več pa je tistih, ki imajo težave. Slednji se najpogosteje srečujejo z nezaposlenostjo, zmanjševanjem socialnega varstva ter z etničnimi in kulturnimi konflikti. Ujeti so v procese socialne izključenosti in izolirani v specifičnih soseskah. Ker imajo nastale strukturne spremembe dolgoročno več negativnih kot pozitivnih učinkov, so potrebne nove socialne strategije in novi politični odzivi nanje. Pomembno je, da se oblikujejo takšne strategije in programi na področju stanovanjske politike, ki bodo omogočali reintegracijo prizadetih populacij in sosesk. Stanovanje je eksistenčna nuja in življenje v stanovanjski soseski omogoča integracijo posameznika in skupin v širšo družbo. Stanovanjske politike z zagotavljanjem primernih in cenovno dosegljivih stanovanj v socialno integriranih soseskah omogočajo razvoj mrež odprtih tipov stanovanj in s tem izhod iz marginalnosti in socialne izključenosti. Cilj stanovanjskih politik na področju socialno izključenih sosesk je torej reintegracija ranljivih skupin, ki živijo v takšnih soseskah ter krepitev njihove aktivne vloge in delovanja v širši družbi. Stanovanjska politika s svojimi ukrepi ne more prinesiti popolnih rešitev, če pri njihovem izvajanju ne sodelujejo še drugi akterji v privatnem, prostovoljnem in neprofitnem sektorju.

Priporočila, ki se nanašajo na zmanjševanje stopnje socialne izključenosti sosesk v prihodnje so po mnenju Chanana (1992) v veliki meri odvisna tudi od krepitve lokalnega razvoja oziroma od moči lokalnih skupnosti in njihove iniciative. Le ta bo možen, če bodo politike na vseh družbenih področjih priznale moč in vpliv aktivnosti lokalnih skupnosti in bodo vzpodbujale njihovo delovanje, če bodo oblikovale ukrepe za krepitev aktivnosti lokalnih skupnosti na nivoju lokalnih strategij, predvsem v deprivilegiranih področjih, če bodo politike priznale ekonomsko vrednost neplačanega dela in če bodo v razvoju skupnosti sodelovala različna telesa, ki imajo pomembno funkcijo. To so javne avtoritete, nacionalne prostovoljne organizacije, socialni partnerji, lokalne skupnosti in organizacije ter skupnostni razvoj in iniciative družbene intervencije (glej Chanana, 1992).

Zahteva po socialni integraciji izključenih sosesk izhaja iz predpostavke, da je potrebno ustvariti »družbo za vse«, saj imajo vsi ljudje na svetu enake pravice. Prav tako imajo vsi pravico dostopa do temeljnih človekovih dobrin in naloga družbe je, da to tudi zagotovi. Socialna izključenost posameznika, socialnih skupin in sosesk je tako »institucionalni problem oziroma problem pomanjkljive ali neustrezne socialno - politične regulacije, je znak nepopolnega zagotavljanja oziroma uresničevanja socialnih pravic državljanek in državljanov in neuspešnega sodelovanja posameznika v enem izmed sistemov, ki zagotavlja vključenost v družbo. Med družbene sisteme sodi trg delovne sile, državna blaginja in socialne mreže« (Program boja*, 2000:16).

V socialno izključenih soseskah so dejavniki tveganja, kot so brezposelnost, nizka stopnja izobrazbe, slabe stanovanjske razmere in neustrezna infrastruktura najbolj izraziti in zato država na nivoju sosesk najlažje rešuje veliko problemov hkrati in tako pomaga najbolj ranljivim socialnim skupinam. Teza, ki sem jo v uvodu postavila kot temelj naloge, je izhajala prav iz teh predpostavk. Hipoteza, da ima stanovanjska politika v modernih družbah oziroma v družbah blaginje veliko vlogo v boju proti socialni izključenosti, je bila pravilna. Skozi analizo preučevanih virov, sem v nalogi ugotovila, da stanovanjska politika kot ena izmed politik pri prenovi sosesk z usklajenim povezovanjem različnih ukrepov in programov, v katere so vključena državna ministrstva, nevladne organizacije, javne službe ter lokalne skupnosti, v večini primerov pripomore k večji socialni vključenosti. Vendar pri tem ni zadostna le zunanja pomoč države, ampak je nujno potrebno aktivno vključevanje stanovalcev socialno izključenih sosesk in sicer tako, da državljani samoiniciativno spodbujajo in zahtevajo ustrezne programe ter na teh področjih tudi sami sodelujejo.

VIRI

Abrahamson, P. (1995): »Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles?« Družboslovne razprave, let.11, št.19 - 20, str. 119 - 136.

Allen, J. (1998): »Europe of the neighbourhoods: class, citizenship and welfare regimes«. V: Madanipour, A. »in drugi« (ur.): Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences, and responses. Jessica Kingsley Publisher Ltd, England.

Andress, H - J. (1998): Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective. University of Bielefeld. Ashgate.

Atkinson, R. in Kintrea, K. (1998): Reconnecting Excluded Communities: The Neighbourhood Impacts of Owner Occupation. Department of Urban Studies, University of Glasgow, Edinburgh.

Avramov, D. (1995): Homelessness in the European Union. Brussels.

Bernik, I. (1983): Družbena neenakost. Sociologija, DZS, str. 44 – 50.

Bokšič, R. in Zajc, M. (1997): »Brezdomstvo«. Teorija in praksa, let. 34, št. 2, str. 241 - 252.

Bubnov – Škoberne, A. (1997): Pravni vidiki socialne varnosti za brezposelne. Ljubljana.

Cameron, S. (1998): »Combating social exclusion: looking in or looking out«. V: Madanipour, A. »in drugi« (ur.): Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences, and responses. Jessica Kingsley Publisher Ltd, England.

Cars, G. (1998): »Social integration and exclusion: the response of Swedish society«. V: Madanipour, A. »in drugi« (ur.): Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences, and responses. Jessica Kingsley Publisher Ltd, England.

Chanan, G. (1992): *Out of the Shadows: Local community action and the European Community*. Office for Official Publication of the European Communities, Luxembourg.

Chava, H. (1982): »Membership in Voluntary Neighborhood: Associations and Urban Revitalization«. *Policy sciences*, let. 14, št. 2, str. 179 - 193.

Commins, P. (1995): »Social Exsclusion in the Context of the European Union,s Third Poverty Programme«. *Družboslovne razprave*, let. 11, št. 19 - 20, str. 137 - 150.

Černič Mali, B. (1998): *Program stanovanjske oskrbe posameznih družbenih skupin*. Urbanistični inštitut RS, Ljubljana.

Černič Mali, B. (1998): *Stanovanjska oskrba ranljivih skupin in nova stanovanjska tveganja*. Urbanistični inštitut, Ljubljana.

Dieter, F. (1986): *The Quelity of Urban Life: Social, Psychological and Psysical Conditions*. New York: Walter de Gruyter.

Flere, S. (2000): *Sociologija, Učbenik za visoke šole*. Pravna fakulteta, Maribor.

Freitas, M. J. (1998): »Mobilising community resources in Portugal«. V: Madanipour, A. »in drugi« (ur.): *Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences, and responses*. Jessica Kingsley Publisher Ltd, England.

Gilroy, R, Speak, S. (1998): »Barriers, boxes and catapults: social exclusion and everyday life«. V: Madanipour, A. »in drugi« (ur.): *Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences, and responses*. Jessica Kingsley Publisher Ltd, England.

Gottdiener, M., Pickvance, C.G. (1991): »Urban Life in Transition«. *Urban Affairs Annual Reviews*, št. 39, SAGE Publication, California.

Haeberle, S. (1987): »Neighborhood Identity and Citizen Participation«. *Administration and society*, let. 19, št. 2, str. 178 - 196.

Haralambos, M. (1989): Uvod v sociologijo. Globus, Zagreb.

(2002) Izvajanje strategij socialnega vključevanja s poročilom o uresničevanju programa boja proti revščini in socialni izključenosti. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve RS, Ljubljana.

Jens, L. (2000): Inclusion and Exclusion: Unemployment and Non - standard Employment in Europe. Ashgate Publishing Limited, Aldershot, England.

Jordan, B. (1996): A Theory of Poverty and Social Exclusion. Cambridge: Polity, Oxford.

Kemeny, J. (1981): The Myth of Home Ownership. London: Routledge.

Kemeny, J. (1992): Housing and Social Structure (towards a sociology of residence). Working Papers, SAUS Publication (School for Advanced Urban Studies), University of Bristol.

Knox, P., Pinch, S. (2000): Urban Social Geography. Pearson Education Limited, England.

Kürpick, S., Weck, S. (1998): »Policies against social exclusion at the neighbourhood level in Germany: the case study of Northine-Westphalia«. V: Madanipour, A. »in drugi« (ur.): Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences, and responses. Jessica Kingsley Publisher Ltd, England.

Madanipour, A., Cars, G. in Allen, J. (1998): Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences, and responses. Jessica Kingsley Publisher Ltd, England.

Mandič, S. (1984): »O stanovanjski segregaciji«. Družboslovne razprave, let. 1, št. 1. str. 133-146.

Mandič, S. (1995): »Stanovanjski trg in stanovanjska politika«. Teorija in praksa, let. 32, št. 7- 8, str. 636 - 645.

Mandič, S. (1996): Stanovanje in država. Znanstveno publicistično središče, Ljubljana.

Mandič, S. (1997): Stanovanjska kariera, socialna izključenost in brezdomstvo. Družboslovne razprave, let. 13, št. 24 - 25, str. 133 - 151.

Mandič, S. (1999): Pravica do stanovanja. Brezdomstvo in druga socialna tveganja Visoka šola za socialno delo, Ljubljana.

Mandič, S. (1999): »Stanovanje, kakovost življenja in spremembe v zadnjem desetletju«. Družboslovne razprave, let. 15, št. 30 - 31, str. 186 - 209.

Mandič, S. (2000): Kakovost življenja: Stanje in spremembe. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Means, R., Smith, R. (1994): Community Care: Policy and Practice. Houndmills: Macmillan Press, Public policy and politics.

Midgley, J. (1997): Social Welfare in Global Context. Thousand Oaks, New Delhi: Sage, London.

Mingione, E. (1996): Urban Poverty and the Underclass. Cambridge: Blackwell, Oxford.

Norbert, E. (1994): The Established and The Outsiders: Sociological Enquiry Into Community Problems. New Delhy: Sage, Theory, culture and society.

Pečar, J. (1990): Neformalno nadzorstvo: kriminološki in sociološki pogledi. Didakta, Radovljica.

(2000) Program boja proti revščini in socialni izključenosti. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana.

Room, G. (1993): Anty - Poverty Action - Research in Europe. Bristol: SAUS.

Rus, V. (1990): »Revščina in socialna politika«. Teorija in praksa, let. 27, št. 12, str. 1419 - 1428.

Rus, V. (1990): Socialna država in družba blaginje. Inštitut za sociologijo, Ljubljana.

Saunders, P. (1990): A nation of Homeowners. London: Uniwin Hyman.

Scott, J. (1994): Poverty and Wealth: citizenship, deprivation and privilege. London, New York: Langman.

Sergij, V. (2000): »Zgodovinska pravotvornost in Slovenci«. Zbirka Pravna obzorja, št. 5, Cankarjeva založba, Ljubljana.

Silver, H. (1994): »Social Exclusion and solidarity: Three Paradigms«. International Labour Review, let. 133, št. 5 - 6.

Stanovnik, T. (1997): »Revščina in marginalizacija prebivalstva v Sloveniji«. Družboslovne razprave, let. 13, št. 24 - 25, str. 23 - 39.

Tönnies, F. (1999): Sskupnost in družba: temeljni pojmi čiste sociologije. Knjižna zbirka Javnost, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Trbanc, M. (1996): »Social Exclusion: The Concept and Data Indicating Exclusion in Slovenia«. Družboslovne razprave, let. 12, št. 22 - 23, str. 99 - 114.

Trbanc, M. (1996): »Socialna izključenost: koncept, obseg in značilnosti«. V: Ivan Svetlik (ur.): Kakovost življenja v Sloveniji. Teorija in praksa. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Vestergaard, H. (1998): »Troubled housing estates in Denmark«. V: Madanipour, A. »in drugi« (ur.): Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences, and responses. Jessica Kingsley Publisher Ltd, England.

Zavratnik – Zimic, S. (2000): »Koncept družbene izključenosti v analizi marginalnih etničnih skupin«. Teorija in praksa, let. 37, št. 5, str. 832 - 848.

Žnidaršič, E. (1996): Analiza revščine slovenskih gospodinjstev na podlagi podatkov iz ankete o porabi gospodinjstev v letu 1993.